

III.

FERENC KABINETI ABSZOLUTIZMUSA ALATT
1825-IG

1.

A magyar nyelvmozgalom, az országnak politikai és kulturális adottságából következőleg, kezdettől fogva nélkülözötte a saját, független lefolyást; történetének egyes fázisait nem a benne működő immanens erők határozzák meg autonóm módon, hanem kívülről, idegen tényezők. Az 1790-es fázis politikai jellegét a jozefinizmus képezte ki, s viszont József irreális kormánya bukásával a bécsi központi hatalom megerősödése volt az, ami a magyar nyelvi mozgalom politikai életét egyelőre elvette. Az új király, II. Lipótnak fia, trónraléptekor még irány nélkül ingadozott tanácsosainak ellentétes véleményei közt és bár a monarchia bonyolult államgépezetében már II. József parancsára bepillantást nyert, eleinte még tapasztalat és szenvedély, e két nagy politikai hatóerő híján nem volt képes egyenes, következetes kurzus tartására. Láttuk, hogy ebben az időben még Mikulás-ajándékokat hozott népeinek, ajándékokat, melyek pillanatnyilag kerültek elő egy-egy tanácsosa kezébe. De a szenvedély csakhamar beköszöntött, előbb mint a tapasztalatok, s éppen ez az, ami Ferenc uralkodását annyira egyoldalúvá, merevvé és megkötötte tette. A francia forradalom véres eseményei, király- és királynégyilkossága, az egész nyugati látóhatárt beborító véres gőzfelhő a fiatal uralkodóra egész életét irányító mély hatással volt; a forradalmi benyomások óta Ferenc uralkodása mindvégig a francia forradalmi ideák elnyomását, a monarchia és Európa területeinek a forradalmi pestistől immunizálását célozta. A forradalmi ideológia volt a nagy veszély, mely ellen Ferenc és államférfiai küzdöttek, s a forradalmi ideológiának gyűjtőfogalma alá számították a racionalizmus és a nemzeti mozgalom, a nacionalizmus ideáit is. Az új helyzetben elképzelhetetlen volt többé, hogy Ferenc kormánya élére álljon egy nemzeti moz-

galomnak és felülről hajtsa végre azon változtatásokat, melyek elől a monarchia úgysem térhetett ki. A forradalomellenes orientáció első következménye volt, hogy a magyar nyelvi mozgalom a bécsi bürokráciából, még a magyar kancellária köréből is száműzetett és visszaszorult a magyar területekre, a vármegyei és irodalmi üzemekbe; további létéről a magas hivatalok csak országgyűlések alkalmával vettek tudomást.

Ferenc uralkodásának ezen korszaka, melyet Magyarországon az 1825-i országgyűléshez vezető ellenzéki mozgalom csak látszólag, csak közjogi formális szempontból tör meg, – a valóságban, a bécsi kormány realitásában fennáll az a császár haláláig, – a jakobinus, szabadkőműves Összeesküvés felfedezésétől, s azoknak úgy Magyarországon mint Ausztriában véres megtorlásától veszi kezdetét. Az abszolutizmus formáját már készen kapta atyjától, aki trónörökös fiának nevelőjét, gróf Colloredo Ferencet már 1792-ben kabineti miniszternek nevezte ki; hatáskörét Ferenc olyképp bővítette, hogy ezután a központi hivataloknak az uralkodóhoz intézett beadványai a kabineti miniszter íróasztalán keresztül érkeztek hozzája. A kabineti kormány a theresianus és jozefinus korszaknak államtanácsát is elhomályosítja, a Colloredoval versenyző nagyuraknak csak időnkint és csak külsőleg sikerült az államtanácsot életre galvanizálni. Colloredo azonban egész életében mentor maradt, aki neveltjének jó tanácsokkal szolgált ugyan, de a császár bizalma inkább olyan emberek felé fordult, kikkel szemben szabadabban léphetett fel, s akik – ez volt a fő – az ő kreaturái voltak. A monarchia főhivatalait, a kancelláriákat és guberniumokat még a német, cseh, olasz, magyar arisztokrácia tagjai vezették, e fényes nevek aláírásával ellátott felterjesztéseket azonban a császár személye mögött meghúzódó, alig ismert kabineti tanácsosok intézték el. Közöttük Izdenczy ismét hatalomra tesz szert. A legnagyobb katolikus monarchia egyházi ügyeire a magas clérusnak alig van befolyása, azokat a restaurációnak folyton erősödő romantikus szellemével nem törődve tovább is jozefinus irányban vezeti a kabinetben egy egyszerű világi pap, Lorenz államtanácsos. De legnagyobb benyomást Ferencz lelkületére egy Izdenczyhez hasonlóan homályos eredetű kabineti tanácsos gyakorolt, Baldacci Antal, aki az új század első két évtizedében a leghatalmasabb emberek egyike volt, hatalmát főhercegek hasztalan próbálták megtörni, a császár

akaratán uralkodott, nem azért, mintha Ferencz gyöngé akaratú lett volna, hanem mert Baldacci tökéletesen ismerte a művészetet, mellyel Ferencz akaratát kielégítheti. A forradalomellenes irányt Ferencz nevében Baldacci tartotta fenn, e szenvedélyes, gyűlölködő, árulkodó, még a pénztől sem tiszta, de megbízhatóan reakcionárius korzikai, állítólag egy magyar nemesnek törvénytelen gyermeke.¹

A kabineti kormány konstrukciója szerint a Habsburg-monarchia egységes *német* állam. Egészen németnek ugyan még az ú. n. német-osztrák örökös tartományok sem voltak mondhatók, annál kevésbé az egész monarchia, kiterjedt magyar, lengyel, szláv, újabban olasz területeivel, de a bécsi kabinet megelégedett azzal, hogy ami szeme elé kerül e nemzetiségi bábelből, az legalább is festve legyen németre. A felsőbb hivatalok nyelve mindenütt német maradt a jozefinus reformok részleges megszüntetése után is. Egyedül Galiciában tartották meg a rendi befolyás alatt álló hivatalokban a német mellett a régebben egyedül uralkodó latint is. Az alsóbbfokú állami hatóságok, a „Kreisamt”-ok és törvényszékek különös kegyelemből elfogadhattak nem német beadványokat is, de irataikat és ítéleteiket németül kellett kiadni, még Keletgaliciában is, ahol németül a zsidókon kívül senki sem értett, de ezek sem a hivatalos német nyelven.² Hivatalos élet, ipar és kereskedés, amint az állam közegeivel érintkezésbe lépett, kénytelen volt németül beszélni, a monarchia összes határállomásain a vámdeklarációkat az utasok és kereskedők németül kellett, hogy kitöltsék, a más nyelvű deklarációt érvénytelennek nyilvánítá a bécsi központi hatóság, mert a „nemzeti nyelv, azaz a német a közügyeknek az általános nyelve”.³ Az oktatás terén Mária Teré-

¹ Colloredóra és az egész kabineti kormányzásra l. Ign. Beidtel, *Gesch. der österr. Staatsverwaltung 1740–1848*, 2. köt., Innsbruck, 1898, u. erre és Baldacci szerepére Ed. Wertheimer, *Gesch. Österreichs u. Ungarns im ersten Jahrzehnt des 19. Jhs.*, Leipzig 1890, 2, 28 stb. 403. l., ezen régebbi munkáknál néhol kevesebbet nyújt Viktor Bibl, *Der Zerfall Österreichs. Kaiser Franz u. sein Erbe*, Wien 1922. V. ö. Hock, *Der österr. Staatsrat*, 652. l.

² Jos. Kropatschek, *Sammlung der Gesetze ... unter der glorreichen Regierung K. Franz II. 9.*, 169. l. két keletgaliciai kormányrendelet 1797 febr. 24-ről. Goutta (Kropatschek folytatója), *Sammlung der sämtlichen polit. u. Justiz-Gesetze* 6, 66, Justiz-Hofdekret 1812 jan. 22.

³ Goutta 6, 121, Hofkammerdecret an sämtliche Länderstellen 1812 febr. 18. „in der Nationalsprache, nämlich der Deutschen, welche die allgemeine Geschäftssprache ist.”

ziának 1774-i általános osztrák iskolarendelelete a nem német területeken is érvényben van, a népoktatás szerveit mindenütt „német iskolakénak nevezik, azon kimondott célzattal, hogy a szlovén, galieiai, bukovinai nem német népeket germanizálják velük. A cseh-morva tartományokban kitűnően megcsinált tanügyi reformot Seibt, professzor, Kindermann püspök német nemzeti szellemben vezetik.¹ Az eredmény nem sok, a népiskolák germanizálása nem képes a németet a parasztság körében általánosan uralgó népnnyelvvé tenni, amint ezt a kabineti kormány német érzelmű tagjai szomorúan beismerik.² Erélyesebb rendszabályokkal ez irányban nem találkozunk, a német nyelv pártolása a legtöbb befolyásos államférfiú részéről sem nemzeti, hanem centralisztikus célzattal ment végbe, innen érhető, hogy a német szellemű államgépezetet, a jozefinizmus hagyatékát, továbbra is üzemben tartják ugyan és nem német oldalról jövő támadásokkal szemben megvédik, de e germanizálást új eszközökkel nem frissítik fel. Mert ez maga is nacionalisztikus mozgalom lett volna, amire szerintük a monarchiának nem volt szüksége. Ebben a meggyőződésnélküli, mechanikus germanizálás korában egyedül a cseh nemzetiség tudatos pártolásának akadunk nyomaira, a Csehországban kihirdetett guberniális rendeletek abban különböznek a többi tartományokéitól, hogy a német nyelvtudás kötelezettsége mellett minden lehető alkalommal kiemelik a cseh nyelvtudás ajánlatos voltát. Sőt a bécsi tanulmányi udvari bizottság, Magyarországon a germanizálásnak őrszeme, attól sem riad vissza, hogy cseh vidékeken a gimnáziumi tanároktól megkövetelje a cseh nyelv ismeretét. A csehországi állami hivatalokban a csehül tudó előnyben részesült a csak németül tudó felett; járásorvos, városi, hatósági, kórház-orvos és sebész, klinikai professzor csak csehül tudó lehetett, s ezen rendeleteket minden évben a beiratkozáskor kihirdették a prágai egyetem tanulói előtt, hogy ehhez alkalmazkodva cseh nyelvi órákat is felvegyenek.³ Az elemi iskolák statisztikájában az utraquista (vegyes, cseh és német nyelvű) és csak német nyelvű népiskolák száma évről-évre kevesbedik s a tiszta cseh

¹ Gustav Strakosch-Grassmann, *Gesch. des österr. Unterrichtwesens*. Wien, 1905, 126, 131. l.

² Lorenz, *Iratok* 51. sz.

³ Goutta, *id. m.* 12, 177. 416, 418. l.

nyelvüeké ehhez képest emelkedik.¹ A cseh nemzetiség pártolása kimondottan ugyan csak 1825 után, Kollowrat gróf államminiszter-sége alatt kezdődik, ezen korábbi nyomok azonban egész világosan felismerhetők és ha egyebet nem, azt bizonyítják, hogy a bécsi germanizáló hatóságok néha mégis behunyták szemüket, ha egy-egy cseh nagyúr a monarchia főhivatalaiba betelepelve az egységes monarchia érdekeivel ellenkező, szlávbarát irányban működött.

A magyar nyelvmozgalom nem számíthatott erre az elnézésre. Sándor Lipót főherceg tragikus halála és a Martinovics-összeesküvés alkalmul szolgált az udvarnak, hogy a központi kormányzatból kiszorítsa azokat a magyarokat, kik az elmúlt években sikerrel álltak ellen az egységesítő törekvéseknek. Ürményi és Zichy egyképen elhagyták hivatalukat, Zichynek megmaradt ugyan befolyása, de udv. kamarai elnöki és pénzügyminiszteri székében végkép elnémetesedik. A magyar ügyeket a központban újból Izdenczy képviselte, kit már ismerünk, 1801-ben melléje került, mint államtanácsos, Somogyi János a magy. kancelláriától, ingadozó, gyöngye jellem,² s 1802-ben gróf Majláth József, korábban a dalmát-albán udv. kancellária vezetője. Tőlük a magyar nemzetiség hasztalan várt volna erélyesebb pártolást. Az új nádor pedig, József főherceg, hivatali működése első éveiben még csak kezdett beletanulni a dolgokba, a század fordulója után maga is gyanussá vált a kabinet kormány előtt. A direktívák magyar dolgokban is Baldaccitól származnak, akinek hivatali hatáskörébe az államtanácsnál csak a rendőrség és a kreditoperációk tartoztak ugyan, de kabinet szerepében ő volt annak megtestesülése, amit nálunk Bécsnek, az udvarnak szoktak nevezni. Igaza volt annak az óvatos hazafinak, aki a magyar nyelv pallérozásáért buzogva figyelmeztetett, hogy „a nyelv illő kelésének lappangva kell menni és nem zörögve, mert máskülönben a titkos akadályoktól erő, hatalom, gát tétetik eleibe”.³

A kabinet kormány a magyar kérdést kizárólag és egyedül a monarchia egysége szempontjából ítélte meg. És így nézve, a rendi alkotmány, a már meglévő is elég gondot okozott neki.

¹ Anton Weiss, *Gesch. der österr. Volksschule* 2. köt. Graz 1904, 853. l.

² Hock id. m. 651. l., Rainer főherceg jellemzése Wertheimer id. m. 2,26. l.

³ Kis János 1805, Kazinczy levelei 3, 395. l.

A rendi alkotmány miatt kénytelen volt a francia háborúkra pénzt és katonát kérni a magyaroktól, akik ennek fejében az országgyűléseken folyton új és új kívánságokkal állottak elő. A kabineti kormány elszokott már a folytonos alkutárgyalásoktól és csereüzletektől, pedig a patriarkális abszolutizmus és a magyar rendiség évszázadokon át ilyformán érintkeztek egymással a diétákon, s bár kereskedői szokás szerint soha sem *mondták*, mégis mindketten többé-kevésbé meg voltak elégedve az alkuval. A francia háborúk modern hadviselése, váratlan fordulatai gyors segítséget kívántak, s az udvar nem akarta többé belátni, miért ne kaphatná meg a magyar újoncot és magyar adót ép oly kényelmesen, mint akár Tirolét, vagy akár Stíriáét. A kabineti emberek Magyarországot is a Hofburg szobáiból akarták kormányozni, ezért merülnek fel Ferenc császár uralma alatt a kísérletek, a magyar alkotmánynak erőszakos megdöntésére. Izdenczynek egy ilyen javaslatát 1802-ben még Somogyi közbelépésére visszautasítja a király.¹ De már hisz Baldaccinak, aki fejedelmét okos számítás-sal befolyásolja az államcsíny érdekében. Diadallal mutogatja a rendőri jelentéseket, melyek arról beszélnek, hogy Magyarországon is alig várják a felvidéki urak, a magyarság ellenségei az alkotmány megváltoztatását.² Ferenc császár csakhamar megpuhult, 1811-ben elhatározza az államcsínyt a „magyar alkotmány feloszlatására”, s testvéreinek, köztük Károly és József főhercegnek legerélyesebb közbelépésére volt szükség, hogy a kir. Rendeleteket ki ne bocsássa.³

Ha a kabineti kormánynak még a rendi alkotmány is enygyira ellenszenves volt, melynek paralizálására és ártalmatlanná tételére pedig századok óta kiképzett módszer és fejlett technikai eszközök álltak rendelkezésére, úgy érthető az a még hevesebb ellenzés, mellyel a nemzeti és nyelvi mozgalom találkozott a bécsi udvari körökben. Az új mozgalomban a régi rebellis, rendi szellemnek eddig ismeretlen, rendkívül veszélyes válfaját látták. Baldacci-

¹ St. R. 1802:4907. sz., az erre vonatkozó iratokat elzárhatja, nehogy elterjedjen, als wenn ich zur Umstürzung der ung. Gesetze vorbereitungsweise Mitteln sammeln wollte, denn gleichwie dies nie meine Absicht war, ily hírekkel nem akarja az országgyűlés lefolyását veszélyeztetni.

² Bräculik udv. fogalmazó jelentése, K. K. A. 1806:1577. sz.

³ Ezen államcsíny története legrészletesebben Bibl id. m. 201. l.

nak a magyar történetre alkalmazott történetfilozófiája csak kvantitatív különbségeket vett észre Bocskay felkelése, a rendi érzelmű, királyi kitüntetésekben részesülő udvari főhivatalnokok és a nemzetiség kiműveléséért lelkesedő ellenzéki szónokok közt. Szerinte II. József kormánya volt az, mely újból felkeltette a rendi alkotmány árnyékában gondtalan életet élvezőkben az aggodalmat, hogy hátha egyszer vége lesz ennek a boldog állapotnak; növelte a félelmet a francia forradalom, ennek következtében az európai arisztokratikus államok többségének bukása, s most ez a félelem Ösztönzi a rendeket, hogy a monarchia érdekeit félretéve, saját privilégiumaik örök időkre való megerősítésén dolgozzanak.¹ A rendi törekvés Magyarországnak a monarchia kereteiben elszigetelésére irányul, arra, hogy a nagy államttestből egy részt leszakítsanak s azt az uralkodói hatalom meggyöngítésével saját uralmuknak vessék alá. Ezen cél észrevehető a rendek *minden* cselekedetében, – Baldacci tehát elvből ellenzi a rendek összes kívánságait, – de egyikben sem oly világosan, mint a nyelvmozgalom terén. A rendek a magyar nyelv bevezetésével el akarják érni, hogy 1. az országban levő különböző népeket ugyanazon nyelv uralma alatt egyesítsék és hatalmuknak ezzel szélesebb bázist szerezzenek, 2. az ország ügyeinek kezelését kivegyék az idegenek kezéből s 3. a nemességet és általában a rendi konstitúciót német befolyás alól függetlenítsék, mert nézetük szerint az alkotmányt megdőntő kísérletek német, azaz bécsi oldalról várhatók.² Mind a három cél ellenkezik a „legfelsőbb szándékkal” és a monarchia általános javával,³ ezért szembe kell szállni vele és a rendek magyar nyelvi törekvéseit feltétlenül megghiúsítani. Baldacci a centralisztikus érdek merev érvényesítésében ép úgy nem ismer határt, mint korábban Izdenczy, s ép úgy denuncálja, rágalmazza a királynak alkotmányos és felelős tanácsadóit, akárcsak Balassa Ferenc és Mednyánszky János. Följelentésével még József főherceg személye előtt sem áll meg, Baldacci az, aki a bécsi udvari körökben a nádornak rebellis hírét megalapítja. A nyelvi mozgalomról való nyilatkozatai brutalitás dolgában minden korábbit és későbbit fölülmúlnak, durvaságánál csak a nemzetiségi kérdés iránt való vaksága nagyobb. Még jó,

¹ K. K. A. 1807:456. sz.

² Iratok 44 a, b, d. sz.

³ K. K. A. 1807:2318. sz.

mikor a nemzeti mozgalmat csak kóklerségnek veszi.¹ Kifejezéseit azonban többnyire készen kapja a nyelvkérdésnek titkos rendőri specialistájától, Drevenyák Ferenc bányatanácsostól; ennek a jelentéseiből értesül Baldacci az országgyűlés nyelvi vitáiról, kabineti votumaiba rendszeresen átírja Drevenyák magyarokat szidalmazó szónoklatait, legfeljebb néhány szóval megszigorítva.² Drevenyák már a denunciánsok újabb nemzedékéhez tartozik, mely a Martinovics-összeesküvésből levonta a saját pályájához szükséges tanulságokat, s ehhez képest már a szabadkőművesek és protestánsok ellen működik. A nyelvi kérdést már Izdenczy is hajlandó volt a protestánsok áskálódásaira visszavezetni, Drevenyák és Baldacci most az egész mozgalmat protestáns szeparatizmussá egyszerűsítik le, benne a tiszai követek munkáját látják, a kálvinizmus találmányát, mellyel „Bocskay viperafajzata” újabb forradalomba akarja taszítani az országot.³ A két embert, ha a magyar nemzeti mozgalomról hall, valóságos idegroham fogja el, Magyarország helyzete bennük a nyelvkérdés haladása miatt a legnagyobb félelmet kelti, az országot a jakobinizmus véres karmaiban látják: ami természetesen csak erősítheti személyes pozíciójukat, mert hiszen egyedül ők azok, kiknek kipróbált hűsége Ferenc császárt és a monarchiát meg fogja menteni.

Nem csodálkozhatni tehát, ha a kabineti kormány gépezetét megismerve, természetesnek ismerjük fel az elnyomatás rendszerét, mely a nyelvi mozgalomra 1794-től kezdve ránehezedett. A bécsi rendszert ebben az időben nem a felelős tanácsosok, hanem aránylag alacsonyrangú egyének képezték ki, akik a központban élve, a monarchia népét nem ismerve, a végrehajtás lehetőségeivel nem törődve merev rendszert dolgoztak ki a magyar rendi alkotmány és nemzetiség elnyomására. Az Izdenczy-Baldacci-felfogás aztán tovább terjedt, átvette azt Wallis gróf kabineti miniszter,” s tőle

¹ „all diesen Gaukeleien mit einemale ein Ende zu machen”, Iratok 44a.

² Drevenyák befolyására jellemző St. R. 1807:1122, amikor a király Bedekovich és az államtanács ellenére engedi meg neki az országgyűlésen mint távollévők követének a megjelenést.

³ Drevenyák jelentése 1807 okt. 24, Pr. B. 50. cs., Iratok 43. sz. Baldaccitól Iratok 44b sz., továbbá K. K. A. 1807:584. sz., ahol Vay Józsefet Staatsmordbrennernek nevezi.

⁴ Iratok 54. sz.

került már prágai hivataloskodása alatt tanítványához, Kollowrat grófhhoz, s ennek egy ideig bizalmasához, Kübeck báróhoz és tovább a későbbi konferenciális kormányzat több tagjához. Az egész rendszert a tökéletes anacionalizmus jellemzi: érzéke egyesegyedül politikai, állami kapcsolatok iránt van, nem pedig a nemzeti és nyelvi kérdés lelki tényei, ennek ható energiái iránt. A nemzeti mozgalmat ugyanoly természetűnek véli, mint bármely rendi követelést, pl. a só árának megállapításába való rendi beleszólást. Vele szemben egyedül hathatósnak a tökéletes negációt tartja. Baldacci egy alkalommal a temesvári görög nem egyesült iskolák igazgatói széke betöltésénél olyan jelölt mellett adja le votumát, ki se latinul, se magyarul nem tud, mivel – mondja – a latint pótolni igéri, viszont a magyar nem tudása inkább kedvező, mint kedvezőtlen körülménynek tartható a kormány céljaira való tekintettel.¹ Ennél tovább már alig lehet menni a nemzetiség negációjában, mikor a magyar népről elnevezett országban a központi kormány előnyben részesíti azokat, akik *nem* tudnak magyarul. De a nemzetiségi kérdésnek tisztán politikai oldalát szemlélve, a bécsi kormány körében már ekkor felmerül a gondolat: a magyar nemzetiség ellen a szlávokat kijátszani. A görög nem egyesült nemzeti iskolák főigazgatói székének betöltéséről van szó, aminek a felettes hatóság, a magyar helytartótanács és kancellária jelölése útján kellett történnie. De a kabineti kormány idején titkos erők működnek: Hager bécsi rendőrfőnök felterjesztést tesz, hogy Nestorovich Uros István udvari ágens neveztesse ki, akit arra lehetne felhasználni, hogy hivatalos utazásain ellenőrizze a magyar nemzeti mozgalmat, így aztán megvalósítható volna a magyaroknak az illyrek által való ellenőrzése.²

¹ St. R. 1807:4056. sz. Obradovich Gergely kinevezéséről, „da ich bei den bekannten Vorsätzen, die man wegen Ausbreitung der ung. Sprache auf Kosten der übrigen hat, dann, dass O. dieser Spraché nicht vollkommen mächtig ist, eher einen günstigen als ungünstigen Zustand in Beziehung auf das Amt, um was es sich handelt, und auf die Zwecke der Regierung finde.” A világosan szerb O.-t Baldacci oláhnak vélte, s ezért a temesmegyei oláh többség kedvéért nevezette ki a m. kancelláriától ajánlott Kozmanovich Demeterrel szemben.

² K. K. A. 1809:2284. sz. „seine Wahrnehmungen auf die gegenwärtig schwierigen Ungarn auszudehnen, zwischen welchen und den Illyriern ohnehin eine wechselseitige Spannung herrscht, welche hieneben so gedeihlich werden könne, als die Kontrolle der Ungarn durch die Illyrier”.

Az ágens személyét pedig ebből a szempontból különösen alkalmassá teszi, hogy szerb eredetű és a szerbek és magyarok közt némi feszültség uralkodik. Baldacci lelkesen ragadja meg a gondolatot, s mindjárt ajánlja, hogy a kinevezés ne a helytartótanáctól kezelt alapok, hanem a bukovinai vallásalap terhére legyen, hogy így a magyar hatóságok csak a kinevezés után értesüljenek róla és meg ne akadályozhassák.

Nestorovich természetesen magkapta a kinevezést, amint a kabineti kormány titkos hatalma mindannyiszor erősebbnek bizonyult a dikasztériumokénál. Ez a titkos hatalom volt az, mely a magyar nyelv és nemzetiség elnyomását a monarchia centralizmusa érdekében kormányelvvé emelte, s ezzel a kilencvenes évek elején kitört mozgalmat a természetes lefolyás lehetőségétől megfosztotta. 1792-ben királyi ígéretet kaptak a magyarok, hogy nyelvük kiműveléséről gondoskodás lesz, közigazgatásbeli használatáról pedig a jövő országgyűlésre jelentés fog készülni. Az ígéret maradt ígéretnek, a francia háborúk alatt a magyarság vérrel és pénzzel áldozott, de saját nyelvét nem használhatta, de még csak szóba sem volt szabad hoznia a nyelv ügyét. A kabineti uralom alatt tartott országgyűlések sikertelen nyelvi tárgyalásait mindjárt látni fogjuk. Általános szempontból az egész magyarországi nemzetiségi kérdésre végtelen fontosságot nyert, hogy a bécsi kormány egy egész emberöltő lefolyása alatt tudatosan és szándékosan elnyomta a magyar törekvést, ahelyett, hogy vezette és megpróbálta volna a lelki szükségletek olyatén kielégítését, mely a monarchia érdekeivel is megegyezik. Magyarország bécsi kormánya értelmetlenül állott e törekvéssel szemben, akárcsak a jozefinus korszakban, ami magában véve nem lenne szemrehányani való dolog, mert az akkori európai kormányok közt egy sem akadt, mely nemzetiségi kérdéseket a mai szempontok szerint tudott volna kezelni. Az akkori műveltség nem adott erre alkalmas eszközöket a kormányférfiak kezébe. A bécsi kormány azonban egy lépéssel tovább ment: nemcsak megértés nélkül, de kimondottan gyűlölettel fogadta a magyar törekvést és ez az, ami a helyzetet elmérgesítette. A magyar nyelvi mozgalom, melynek tiszta lelki gyökereit már felfedtük, brutális politikai nyomás alá helyezve, maga is tisztán politikaivá lön: itt van, a bécsi kormány politikai fellépésében a magyarázata annak, hogy a 40-es évek magyarsága a nemzetiségi kérdésben

nem Széchenyire, a Kazinczy és Virág lelki iránya örökösére, hanem Kossuthra hallgatott, mert Kossuthnak tisztán politikai orientációja volt a tömegek szemében az egyedül logikus, egyedül lehetséges reakció a bécsi kabinet elnyomására.

A további fejlődés miatt is nagy súlyt kell helyeznünk arra, hogy a kormánykörök a nemzeti mozgalomra kizárólag politikai szempontból, állami eszközökkel reagáltak. Középeurópa nemzetiségileg vegyes területein a magyar volt az első nemzetiségi kérdés, mely a magas kormánykörök elé került mint akta, mint elintézendő kérdés, mint megoldandó probléma. A kormányok ezt a kérdést egyoldalú politikai, államhatalmi szempontból fogván fel, lelki tartalma iránti színvakságukban olyan precedenst alkottak, mely ugyanazon térségeken mai napig mintául szolgál a hatalmon levőknek nemzetiségi dolgok elintézésékor. A kifejezések persze változtak, bővültek, újabban a lelki tényezőkről is szokás már beszélni, de a kar mindegyre Ézsaué, a politikai hatalom az, mely a lelkiek nyelvén beszélőket irányítja. A bécsi kabineti kormány már abban is mintát szolgáltatott, miként lehet a nyelvügyet rendőrileg kezelni. Hager rendőrfőnök és Baldacci fejében született a gondolat, megbízható embertől szerkesztett folyóiratba munkatársnak bevonni a magányukban államellenes dolgokat forraló magyar írókat, anélkül, hogy a folyóirat kormánykapcsolatáról tudomásuk lehetne, s másrészt álnéven, semleges területen pályázatot hirdetni a magyar nyelvkérdés lényeges problémáiról. A tübingai jutalomkérdéstől a kormánykörök azt remélték, hogy a magyar nyelvnek a közigazgatásban való használhatatlanságát fogja kimutatni s ezzel e kellemetlen problémát örökre feledékenységbe borítani. Tudományos és irodalmi dolgokhoz politikai szándékkal nyúltak, és tévedtek. A nagyszámú pályamunka közt a magyar nyelvet ellenzők oly alacsony színvonalon állottak, hogy a kormány jobbnak látta kiadásuktól eltekinteni. A műveltség ekkor már a nemzetiség szekerén járt, s jellemző, hogy a nemzetiségre agyarkodó rendőrfőnök a megbízható tudósok közt bírálói tiszttel csak egyetlenegy anacionális, felvilágosodásbeli embert tud megbízni, Schwartner statisztikust, a másik két bíráló, Dobrowsky prágai szemináriumi rektor és Kopitar udv. könyvtárnok maguk is nemzetiségi emberek, a szláv nacionalizmus tudománybeli előfutárai. A bécsi centralizmussal a szlávok jó viszonyban voltak, s a

színfalak mögött mosolyogva nézték, miként ülteti fel a kormány a koholt pályatétellel hű magyar alattvalóinak legjobbjait. Kazinczy maga is pályázott és gyanútlanul, mert hiszen azt sem tudta, ki az a Hager, kinek aláírásával szólították fel a kormánylappal való levelezésre.¹ A bécsi germanizálás a magyar nyelvkérdésben bíróul a rendőrséget és a szláv nacionalistákat választotta: az eredmény nem lehetett kétséges.

2.

A kabineti kormány az 1790. és 1792-iki nyelvtörvényeket, valamint az 1792 június 22-iki leiratot nyomasztó súlynak tartotta, mellyel a monarchia ellenségei egy őrizetlen pillanatban, Izdenczy távollétében terhelték meg a kormányt. De ha már megesett a baj, legalább arra kellett törekedni, hogy a nyelvmozgalom a megvont határokon túl ne terjedjen és a rendelkezéseknek elsősorban tiltó intézkedései valósuljanak meg. Ez irányban sokat ígérőnek tűnt fel az ú. n. udvari expedíciók dolga: minden felterjesztésnek, mely a király elé kerül, latin volt a nyelve az 1792. rendelet értelmében is. Az udvari expedíciók latin nyelvűből következtenni lehetett mindazon iratok latin nyelvűre, melyek a felterjesztéseknek annexumait, mellékleteit képezik. Köztük legnevezetesebbek a vármegyei jegyzőkönyvek voltak, melyeket úgylátszik Mária Terézia óta, szokásban volt a király elé, inspekció céljából felterjeszteni. A vármegyék egy része 1790-ben, más része 1792-ben határozta el, hogy közgyűlésen a jegyzőkönyveket ismét magyarul vezetik, s ehhez képest a király elé terjesztett jegyzőkönyvek is magyar nyelvűek voltak. A helytartótanács kezdettől fogva a magyar jegyzőkönyvek pártján volt, vele Sándor Lipót nádor is, aki a magyar nyelv iránt jóindulattal viseltetett.² A kancellária eleinte szintén jogosnak tartá a jegyzőkönyvek magyar felterjesztését, abból kiindulva, hogy a latinnyelvű felirat, melynek mellékletét teszik, úgyis összegezi tartalmukat; később azonban, mikor az államtanácsban Izdenczy a király legfelsőbb felügyeleti joga érdekében erélyesen

¹ Iratok 49. sz., továbbá Heinrich Gusztáv ott id. munkája, s Kazinczy levelei 11, 222. l.

² Állítólag Révai Miklós nyerte meg őt Eszterházy József gr. Közvetítésével, Toldy Ferenc, A magyar költészet kézikönyve. II. kiadás. Budapest, 1870. 2., 161. l.

követelte a latin mellékleteket és Pászthory a királytól rendreutasításban részesült, egyedül a helytartótanács maradt a vármegyék mellett. A küzdelem elvi háttérrel bírt: ha a rendek kénytelenek jegyzőkönyveiket latinul felterjeszteni, ezzel már át vannak törve a magyar hivatalos nyelvet kimondó vármegyei határozatok. Innen az udvar állhatatos energiája. Izdenczy a helytartótanácsot is rendreutasíttatja, úgy, hogy a nádor is értsen belőle. Az 1792 június 22-iki leirat eldöntötte az ügyet, egymásután több kir. elhatározás mondja ki, hogy a jegyzőkönyvek latinul terjesztendők fel; a vármegyék ez alól kibuvót keresnek ugyan: hasábosan terjesztik fel a jegyzőkönyvet, a magyar hasábon teljesen, a latinon kivonatosan; mások megpróbálják a rendelet ellenére csak magyarul küldeni fel, vagy tiltakozást adni be, de végül is kénytelenek meghajolni. Viszont Izdenczyék sem triumfálhattak: a presszió nem használt, a már magyar hivatalos nyelvre áttért vármegyék sem fordultak vissza többé és inkább lefordították gyakran igen terjedelmes jegyzőkönyveiket, semhogy az eredetit latinul vezessék.¹

A kormánynak nemzetellenes, de egyszersmind kultúrellenes irányára jellemző az 1791-iki tanulmányi küldöttség javaslatának végleges elintézése. Korábban láttuk már, hogy az elaborátum bármily szerény volt is, még sem tudta megnyerni még a kancellária érdeklődését sem. A végleges eltemetésnél azonban a kancellária a felsőbb hatóságokhoz képest még mindig a nyelv barátjának tűnik fel. Nincs kifogása az ellen, hogy magyar vidékek elemi iskoláiban magyar tannyelv legyen, sőt az ellen sem, hogy a

¹ V. ö. Iratok 18., 19., 22. sz.; 1792:11.882., 13.810., 14.871. kanc. sz., az 1792 dec. 17. udv. rendelettel, mely a helytartótanácsot újra rendreutasítja; 1793:7408., 8078. kanc. sz.; St. E. 1793:2053. sz. A helytartótanács küzdelme talán eredményesebb lett volna, ha nincs benn ülésein Mednyánszky, aki ez alkalommal a vármegyék nézetét osztó kollégái denuncálásában önmagát is felülmutta. Az egyes kebelbeli ülésekről részletes jelentéseket küldött a királynak, melyekben a kir. hatalom ellen összeesküdt kollégáinak, a feudális „ligue”-nek intrikáit napról napra leleplezte: jelentései 1792:77., 78., 79. sz., 1793:129, 143., sz., 1794:167., 181. 222. sz. Pr. B. 26. és 28. cs. A kérdés további irataiból: 1794 okt. 24. Boros Sándor udv. tan. a nádorhoz Pr. B. 37. cs., 1799:9416. kanc. sz.; St. R. 1802:1487. 1719. 1794. sz. Az 1804 dec. 21. udv. rend. ismét megengedi ugyan a helytartótanácsot magyarul küldeni be, de a kancellária fenntartja a latin gyakorlatot, 1805:8711. kanc. sz.

nagyobb városok magasabb népiskoláiban a magyar nyelvtant is tanítsák, de ellene van a három grammatikai osztályban a latin nyelv magyarul tanításának és a felségjog épsége érdekében nem ajánlja, hogy az elaborátum országgyűlés elé kerüljön és törvény legyen belőle.¹ A még fiatal és fejlődése kezdetén álló József nádor vótuma a városi elemi iskolákban sem helyesli a magyar nyelv tanítását, mert ez csak „sajátos, de nem általános nyelve” az országnak, s egyébként az Ürményi elnöklete alatt létrejött elaborátumnak a műveltséget terjesztő szellemével szemben azt véli, hogy az írás-olvasás általánossá tétele nem állami érdek, a szülők nem kényszerítendők gyermekeik tanítására, sőt arra sincs szükség, hogy az alsóbb néposztályok fiai magasabb iskolába menve, kiemelkedjenek atyáik sorából. Ezért javasolja, hogy a paraszt és iparosfiú csak kitünő bizonyítvánnyal mehessen középiskolába. Így aztán a tudományok művelésére sincs szükség: magyar tudóstársaság, szépművészeti akadémia felesleges, egyébként is „nehezen” akadna magyar, akiért egy tudóstársaságban nem kellene szégyenkezni. Ez az egész obskurantizmus nem a fiatal főherceget jellemzi, aki e lelki szegénységből, saját erejéből emelkedett ki csakhamar, hanem a Ferenc-féle kabinet szellemét. Izdenczy természetesen mindenben helyeselte a nádor javaslatait, csak a jozefinista műveltségű Lorenz kelt az írás-olvasás védelmére, azzal, hogy igenis kell az alsóbb néposztályok közt is írni és olvasni tudás, hogy altisztek és falusi bírák kellő számmal találtsanak; ugyancsak ő akadályozza meg a szegényekre kivetendő numerus clausust is. A magyar nyelvi kívánságok azonban kivétel nélkül elbuktak az államtanács előtt. Lorenz is ellenük szól, mert 1. a magyar csak kisebbség az országban, – ami Izdenczy hatását mutatja és 2. a magyar hivatalos nyelvnek nem volna egyéb célja, mint az idegeneket kitűrni a hivatalokból: ez még a régi politikai érv. Révai gondolata ettől fogva nem foglalkoztatja tovább a hatóságokat; az Ürményi-elaboratum tanügyi reformját pedig osztrák mintára dolgozza át

¹ 1801 aug. 31. felterjesztés 1802:832. kanc. sz. al., benne „Cum tamen nimirum multa sunt in Hungaria loca, in quibus inter loci incolae alia nativa lingua viget, nec sperari possit, ut in omnibus hujus modi locis linguae etiam hung. gnari docentes reperiantur, cavendum esset, ne ob horum defectum ipsae scholae vernaculae penitus intercidant aut ab iis abstrahatur.”

Szerdahelyi Alajos kanonok, a magyar nyelv terjedésének a diétán is megtámadott ellensége, akit azért Baldacci az igazság mártírjának nevez el és előléptetését pártolja. Az Ürményi-elaboratumnak ügyis csekély magyar vonatkozásai Szerdahelyi kezén át még inkább megfogyatkozva kerültek be az 1806-iki, kir. rendelettel életbe léptetett Ratio educationis-ba.¹

Az országgyűlések hasonlóképpen megcsalták a várakozást, melyet az 1792. év nyelvi tényei keltettek. A következő 1796-iki országgyűlésen szóba sem kerül a nyelv ügye, az 1802-ikin ép oly kevéssé. Ez utóbbin legalább a tanulmányi bizottság elaboratumának elővételét kéri a gravamenek közt,² az előbbin még ezt sem teszik, mivel szerintük a systematica deputációk ügye tisztán rendi ügy, tehát nem illik, hogy érdekében a királyhoz forduljanak.³ A feliratok nyelve továbbra is tisztán latin, a rendek mintha végkép megfeledkeztek volna az 1792. leiratnak Mikulás-ajándékáról. A Martinovics összeesküvés óta oly lelki nyomás nehezedik az országra, hogy az ellenzékibb érzésűek is elernyednek és nem tudnak élni a rendi alkotmány hagyományos fegyvereivel. Csak az 1805-iki országgyűlésen kéri külön feliratban ugyanazt, amit már az 1792. leirat megadott nekik, és most, tekintettel a külpolitikai helyzetre – Austerlitz után vagyunk, a pozsonyi békekötés előtt néhány héttel, a Habsburg-monarchia legmélyebb lehanyatlása idején – bátorságuk is egyszerre megjön és az országgyűlési feliratok kétnyelvűségén kívül egyéb kérésekkel is előmerészkednek. Az 1805-iki nyelvi kívánságok először mutatják a rendek praktikus érzékét: csak olyant kérnek, ami meg is valósítható és néhány adminisztrációs rendszabályt, mellyel a király jogait semmiképpen nem érintik. Frazéológiájuk is más, mint az 1790-iki rendeké: teljes fiui bizodalommal és egész jobbágyi megalázódással esedeznek, hogy az országgyűlési feliratokon kívül a törvényható-

¹ A főakta: St. R. 1801:2174. sz., benne József nádor 1801 nov. 21. felterjesztése, ez utóbbi kiadva Domanovszky Sándortól, József nádor iratai 1,440. l. értékes magyarázatokkal. Szerdahelyire Iratok 44. és 46. sz. József nádor 1801 jun. 17. felterjesztésében, Pr. B. 38. cs. sürgeti a tanulmányi ügy elintézését, s megemlíti, hogy egy további sürgetésére a király privátim közölte vele, hogy a magyar tantervet csak a most készülő német után adhatja ki, mert előbb e szerint át kell alakítani.

² 1802. Jegyzőkönyv és Irományok 251. l.

³ 1796. Irományok 28, 35. l. a dec. 5-iki felirat.

ságoktól a kancelláriához intézett feliratok is kétnyelvűek lehessenek, hogy a helytartótanács a hozzá magyarul író vármegyéknek magyarul válaszoljon; a kir. kúria azonban most még – ismét a *nunc adhuc* – latinul ítéljen és az 1792:7. tv.-cikk rendelkezése a magyar nyelv mint rendes tantárgy bevezetéséről, valahára végrehajtsák. Mindez szelid kérés, a felségjogok közé tartozó tanulmányi ügyeket nem érinti, csak amennyiben az 1792. törvényben a király erre engedélyt adott.¹ A kabineti kormány zavarban van. A király hadi segílyt kérni siet hű magyarjai közé, de az üzletkötés kilátásait váratlanul rontja Mack ulmi kapitulációjának hire. A Habsburgimonarchia végveszedelmében a főhercegi családtagok mégis csak szóhoz jutnak. Károly és József főherceg engedékenységre hajlítják a királyt.² A magyar kancellária a nyelvi kívánságok megadását ajánlja, mivel azok részben már ügyis megadattak, s a királyi jogokat úgysem sértik.³ A ügyet az államtanácsban az exigenciák iránt nagy érzékkel rendelkező Somogyi referálja, a többi tanácsos, köztük Izdenczy is, ki van kapcsolva. Somogyi, hogy a rendeket katonai követelések iránt nagyobb kedvre hangolja, többet is hajlandó adni, mint amit kérnek: a vármegyék írjanak ezután, ha jól esik nekik, tisztán magyar feliratokat a kancelláriához s a jó államtanácsos, „nem látja be, miért ne ítéljen a kúria magyar nyelven”. A király nem akart elmaradni tanácsosa mögött, királyi kegyelméből megadta ezt a többletet is, aminek azonban a rendek nem vették hasznát, mert ők már a feliratokban foglaltak alapján készítették el az 1805:4. t.-cikket, mely tehát a kéthasábos feliratok, a helytartótanács fakultatív magyar válaszai és magyarul megkezdhető, de a kúrián még latinul befejezendő pörök eredményét iktatta a Corpus Jurisba, még mindig latin nyelven⁴. A horvát követek részére a rendek külön deklarálták és a kancellária is elismerte, hogy mindezen rendelkezések csak az anyaországra, nem pedig a kapcsolt részekre vonatkoznak.⁵

A kormány szempontjából kétségtelenül taktikai hiba volt, hogy a nyelvkérdést több országgyűlésen át némaságra kárhoz-

¹ Iratok 34. sz.

² Mindezekre l Wertheimer id. m.

³ 1805. nov. 3. felterjesztés 1805: 11042. kanc. sz.

⁴ Iratok 35, 36. sz.

⁵ Iratok 34. sz.

tatva, most külső nyomásra egyszerre engedékeny lett. A rendek megtanulták, hogy ügyük igazságában nem bízhatnak, hogy a kormány, szabad elhatározás esetén, feltétlenül a magyar nyelv ellenségének bizonyul, de megtanulták azt is, hogy a jobbagyi esedezésekről lemondva a rendelkezésükre álló összes alkotmányos eszközökkel kell követeléseiket támogatniok. Innen a most következő országgyűlések heves nyelvi küzdelme. A vármegyék magyar hivatalos gyakorlata a követeket ellátta a szükséges tapasztalatokkal, hogy csak célszerű dolgokat kérjenek, az a körülmény pedig, hogy immár 18 éve múlt annak, hogy a nyelvi kérést először formulázták, anélkül, hogy e 18 év alatt lényegesebb haladást értek volna el, csak növelte az elkeseredést. A rendek érzik a felülről jövő nyomást, mely immár az alkotmányon túl a nemzeti lét támaszait is fenyegeti. A nyelv és nemzetiség politikai kapcsolata egészen világos már előttük, kimondják, hogy „csak akkor lesz a nemzet boldog, ha egy nyelven fog beszélni”.¹

Különös mondat, melyben a múlt és jövő, a felvilágosodás és a nacionalizmus szelleme testvérileg ölelkeznek. A nemzetet még valódi racionalista értelemben inkább politikai, államhatárok közt levő közösségnek veszik, melynek nem feltétlenül szükséges, sem *a priori* tulajdonsága az egynyelvűség, de már ennek követelményét is felállítják s így mindkét fogalomhoz ragaszkodva, a kettőt egybeolvasztva az államhatárokat egyúttal nyelvi határokká akarják tenni. 18 év sikertelen törekvéseire, a kormány ellenséges érzületére visszatekintve, felmerül a „terminus” fogalma: „ha csak bizonyos idő nem szabattatik, soha nem lehet reményünk a magyar nyelvnek béhozásához”. Belejátszik ide a magyar vérbe átment ősi közjogi felfogás: sikertelen a 18 év küzdelme, mert nem hoztunk törvényt. Törvényt kell tehát hozni a nyelv terjesztésére s ha egyszer megvan, azt végre kell hajtani. Törvény végrehajtása nem nevezhető kényszernek. És végtére is: ez a törvény lesz az utolsó eszköz, mellyel nemzeti létünket a folytonos támadástól megvédhetjük.

Egyszerű, áttekinthető gondolatmenete egy önerejére ébredt nemzetiségnek, melyet az állandó külső nyomás önmagának kon-

¹ 1807. országgyűlés. Jegyzőkönyv. 530. l., 68. ülés, a 86. sz. gravamen vitája.

centrált érzékelésére kényszerít. Általános humanitárius, kozmopolita, vagy nemzetközi gondolkodás nem várható ilyen helyzetben. Az elnyomásban görnyedő magyarság a nemzetiségi jog kifejlődését csak azzal segítheti elő, ha megvédi saját nemzetiségét; ezt pedig csak az akkori műveltségi fokon, a racionalizmus politikai, állam- és nemzetkonceptiója szerint teheti. Az 1807 vezérszónokai, Balogh János, Felsőbüki Nagy Pál, Szentkirályi László, Vay József, Péchy Imre még mindnyájan a felvilágosodás emberei, akik akkor érzik jól magukat, ha a katolikus kléruson egyet üthetnek. De a racionalizmus humanisztikus iránya is elég erős bennük arra, hogy a nem magyar nemzetiségek elnyomásától távol tartsa őket. És ez utóbbiaknak megvan a képviselőjük a diétán. Nemcsak Szerdahelyi kanonok és Prileszky trencsényi követ, még magyar többségű vármegyék követői

is elutasítják a racionalista szellemből folyó terminus gondolatát. „Minden kényszerítés kedvetlen és végre is sikertelen.” „Senkit sem lehet a nyelv tudatlansága miatt az iskoláktól eltiltani, mert ez a természettől belénk öntött észnek tökéletessége ellen volna.” Megoldást persze ezek sem tudnak, csak sajnálkoznak, hogy a latintól eltért a nemzet. „Bár minden nemzetek egy nyelven beszélnének”, sóhajtoznak. A két irány a kerületi üléseken és az alsó táblán heves vitákat folytatott, a felső tábla a mérsékeltet támogatta, s így jött létre a nyelvi gravamen, melyben a rendek, az 1805. eredménytől vérszemet kapva, kéri a királyt, hogy a nyelv közönségesebbé tételére és propagálására intézze el a tanulmányi elaboratumot, vezesse be minden népiskolában a magyar tanyelvet, a középiskolák alsó osztályaiban ugyanezt tíz év alatt fokozatosan; állítson fel a magyar tanítók képzésére állami intézeteket. A javaslat a királyon kívül a rendi állam más hatalmaikhoz is fordul: a püspökök és a két protestáns felekezet fejei magyarul is tudó papokat tegyenek a magyar és magyarral vegyes vidékekre, mert eddigi tapasztalatok szerint éppen a sok nem magyar nyelvű, főként tót plébános az oka a magyarság hátraszorulásának; a vármegyék lehetőleg mondják ki mindnyájan, hogy ügyeiket csak magyarul vezetik, a városok szintén; terminust is jó volna ha szabnának, de ezt az országgyűlés rájuk hagyja, mindegyik határozzon, ahogyan jónak látja. Hogy teljes legyen a dolog, újra betérjesztik az 1793-iki akadémiai elaboratumot és komoly javaslatot tesznek a magyar színészet érdekében.

A rendek itt komoly munkát végeztek. A nyelvügy minden oldaláról megvilágított. A felső vármegyék szóhoz jutottak, többnyire iskolákat kértek, hogy magyarul tanulhassanak. A horvátok municipális jogaikra hivatkozva ellenkeztek, anélkül, hogy pontos határt vontak volna, meddig érvényesítendőek e jogaik. A horvát bán a magyar ezredek magyar nyelvét azzal ellenezte, hogy a Magyarország részeihez tartozók részesek egyúttal az anyaországban levő hasznokban és előmenetekben is, tehát kell, hogy a magyar nyelv bevezetésével ne zárassék el előlük a katonai pálya. A magyarok biztosítására, hogy magyar ezredek alatt nem értendő a határőrvidék, végre jogfentartással beleegyezett a rendi követelésbe. Így kezdődött a horvát gyakorlat, mely később abban állt, hogy a horvát statutumokra és Horvátországnak az anyaországgal való összefüggésére hivatkozva a magyar nyelv minden lépésénél vétót mondtak.¹

18 évi várakozás, a rendek izgatottsága, a rendi felirat méltósága és részletekben gazdagsága megérdemelte volna, hogy a kormány komolyan vegye és ha valóban érzékkel viseltetik a nemzetiségi béke iránt, megpróbálja a rendi követeléseket a monarchia államérdekeivel összeegyeztetni. De a kabineti uralom már kihverte az 1805. év pillanatnyi gyöngeségét. A kormány Baldacci kezében volt, Baldacci Drevenyákra hallgatott, s a magyar kancellária új referense, Majláth György, pályája kezdetén még a világfi okos szemével fordult a hatalom birtokosai felé. A kancellária javaslatára a király ridegen visszautasította az egész nyelvi operátumot, azzal, hogy a legutóbbi törvények óta nincs szükség többé a magyar nyelv érdekében újabb törvényre.² A következő év, 1808. országgyűlése már egészen fegyverzajban folyt le; a hadiszolgáltatás elnyerése érdekében a király a régi patriarchális hangot vette elő s beleegyezett a régóta szóban forgó katonai nevelőintézet, a Ludovika Akadémiának közadakozásból való megalapításába.

¹ E horvát dologra 1807. Jegyzőkönyv 104. l. Különb.: Iratok 46. sz., Csapó 1807. okt. 24, 26, 29, nov. 2, 3, 6, 10. jelentése. Pr. B. 49. cs., Jegyzőkönyv 506, 514–16, 529–35, 538–546, 546–56, 674, 813–14. l. V. ö. ez országgyűlés történetét, Wertheimer”, Századok 1896, 403. l.

² Iratok 48. sz., Baldacci votumai Iratok 44. és 45. sz., ez utóbbi a a Nemzeti Múzeumról, Drevenyák jelentései Iratok 43. sz., 1807. okt. 12. Pr. B. 47. cs., nov. 18. Pr. B. 50. cs., az országgyűlés feloszlásáról St. R. 1807:3914. sz.

A rendek nem tértek vissza múlt országgyűlési elutasított kívánásaikhoz, megelégedtek a Nemzeti Múzeum törvénybeiktatásával, ami a kormánynak ismét semmi költségébe vagy fáradságába nem került. A nemzetiség lelkes hívei, köztük Nagy Pál, nem voltak jelen az országgyűlésen, a tömeg arról vitatkozott, színház hasznosabb-e vagy múzeum a nyelv fejlesztésére.¹ Az elfojtott nemzeti mozgalom a következő országgyűlésen tört ki.

Az 1811–12-iki országgyűlés rendjei immár nem ringatták magukat illuziókban, s nagyon jól tudták, mennyit adjanak a királyi szóra, mely a hazai nyelv ápolását és terjesztését ígerte. Felismerték, hogy itt csöndesen és lassan ható denacionalizációnak van a magyarság kitéve.² Ennek bizonyítékait sorban felsorolják a rendek, már amennyire akkor láthatták. A hivatalos schematizmusokból bemutatják, hogy a kamarai: só, bánya, harmincad, postahivatalok idegenek eltartására szolgálnak, magánál a helytartótanácsnál nem született magyarok, hanem többnyire horvátok és szerbek a tanácsosok, a hadi tanácsnál egyetlen magyar sincs, a magyar ezredeknél a tiszteknek csak egyharmada magyar. A Marczibányi Istvántól nemzeti célokra hagyott összeget a kormány nem fogadta el. A magyar nyelvet megvető katonaság ellen vége sincs a panasznak. A magyar nyelvnek közhivatali használatra alkalmas voltáról a pályáírásokat a cenzura nem engedi közölni. Minden a denacionalizáció szándékára mutat – pedig a rendek Baldacci és Wallis kabineti votumait nem is ismerték! Az elnyomás tudata megnöveli akarataikat. Őseik országából, a magyarok országából végre valahára magyart akarnak csinálni. Aki bevándorolt idegen, tanulja meg a nyelvet, s ha nem, ne legyen az állam hivatalnok. Ebben nincs igazságtalanság senki ellen, hisz az utóbbi húsz év alatt intelligens ember, legyen az pap vagy helytartótanácsos, megtanulhatott volna magyarul. Ez a haszontalanul elvesztegetett húsz év sarkalja a rendeket, s mellette még II. József emléke. Ha II. József alatt lehetséges volt rendeletet adni, hogy három év alatt minden német legyen az országban, annál inkább lehető most,

¹ 1808. okt. 28. jelentések Csapótól, Pr. B. 53. cs., 1808. országgyűlési Jegyzőkönyv 265, 321–325. l., Irományok 188, 192. l.

² *lente et tacite sopiens denationalisatio*, ami Majláth György personalis közbelépésére marad ki a feliratból, 1811. Jegyzőkönyv, 31. ülés, 338–345. l.

húsz évi előkészület után, a magyarnak elrendelése. Ha a felvidéki megyékben nincs elég magyarul tudó tisztviselő, elég egyetlenegy nótárius is, elvégzi a fordítást addig, míg más is megtanul. Akár csak II. József alatt, mikor Kazinczy egy egész megyei tisztikarban egyedül volt a német penna. A kormány hívei és a felvidéki német és tót többségű megyék követői viszont ellenérveket sorakoztatnak. Grundelfinger, Szepes követe szerint II. Józsefre nem helyes hivatkozni, mert az törvénysértést követett el a német nyelv behozatalával, nem szabad őt utánozni. Legtöbbször hosszabb határidőt kérnek arra, hogy a megyei hivatalnokok előkészüljenek a magyar nyelvű kezelésre. A kormány érdekeit Majláth György, most már személynök, erélyesen képviseli, kifejlesztve a régi, Izdenczy-féle érvet az ország soknyelvűségéről. Országunk nem olyan, mondja, mint más ország, többféle nemzetből van összeszerkesztve és többféle nyelven beszélnek lakosai. A rendek sok kiforratlan ideájából sikerül is itt-ott valamit lefaragnia. Így ejtik el a rendek, hogy a földesurak csak magyar gazdatisztekot tartsanak és számadásaikat csak magyarul vezessék. Itt a személynök közjogi érve használ: a rendelkezés ellene volna Verbőczy Primae nonus-ának, sértené az „öregebb” nemesi jogot, ha a birtokos nemesnek kezét megkötnék. A rendeket elemi elkeseredés mellett kevés tudás és sok naivság vezeti. A nyelv egyik lelkes híve, Vitéz, többször szónokol a magyar színház ellen, melyet országgyűlésen emlegetni oktalan is, haszontalan is, úgyszintsem rá a magyarnak tehetsége.¹ Viszont a a széplelkű Dessewffy József, Kazinczy barátja, a színház mellett szónokolva megkockáztatja az állítást, hogy a nagy embereket mind a színház nevelte nagygyá, példa rá Perikles, Cicero, Rousseau.² A vezetőket a történetíró Horvát István készíti elő történeti adatokkal, megmutogatja nekik a magyar hivatalos nyelvnek régi, XVI–XVII. századi nyomait, s szavait Dessewffy, Ürményi Miklós, Péchy Imre áhítattal hallgatják, de másnapra elfelejtik a kútfoi idézetet, s mikor a szigorú személynök számon kéri, hol van a törvénykönyvben I. Ferdinánd oklevele, mellyel a magyar nyelv épségben tartását ígérte, csak ötölnek-hatolnak. Másnap, közben Horvát Istvántól megtudva az idézetet, kijavítják a dolgot.³ Ugyancsak

¹ Radichevich titk. jelentése 1811. dec. 11. ker. ülésről, Pr. B. 57. cs.

² Radichevich 1811. dec. 5., Pr. B. 57. cs.

³ Vass Bertalan, Horvát István életrajza, 194–195. l.

Horvát iniciatívájára határozzák el, hogy a nyelvi felirat szövegét a főrendekhez magyar üzenettel küldik át, minden eddigi szokástól eltérően. A személynök kétségbeesik, jelentések mennek, utasítások jönnek a nádor, a személynök, kancellária közt, ez a törvénytelenység megakadályozandó. Majláth megfelel a beléje helyezett bizalomnak, titokban, üzenet nélkül küldi át a főrendekhez a felirat szövegét.¹ Végre megegyeznek a mérsékletet prédikáló, mert magyarul nem tudó főrendekkel több üzenetváltás után a feliratban: kéri, hogy a helytartótanácsnál az expedíciók rögtön a belső nyelv három év múlva magyar legyen; a törvényhatóságok levelezése és jegyzőkönyvei is magyarul irassanak; a törvények két nyelven legyenek, de a latin maradjon eredeti; a dikasztériumok és törvényszékek nyelve három év múlva, az iskoláké „gradatim”, évenként felfelé menve nyolc év múlva magyar legyen; minden felekezeti papok tudjanak a nép nyelvén kívül magyarul is magyar egyházi javakat csak ilyenek nyerjenek el; a görög nem egyesültek oktatásügyét karolja fel a kormány és vezesse be náluk a magyar nyelv tanítását; az elemi iskolákban rendes tárgy legyen a magyar; végül a pesti színházban a német mellett, magyar előadások is legyenek.²

A rendeket az országgyűlésen élvezett szabad szólási jog ismét megtévesztette, hiú reményekre sarkalta. Hosszú viták, nagy feliratban sok kérés után jött a kijózanító ökölcsapás: az országgyűlés végén megérkezett királyi válasz ismét szárazon kijelenti, hogy a nyelv ügyében további törvénycikk hozását nem látja szükségesnek. Három sor az egész, szerzői kétségtelenül rossz pszihologusok voltak. Az 1807-iki minta után Petkovich Lajos, korábban horvát ítélőmester fogalmazta, a magyar nemzetiségnek már országgyűlésen is nagy ellenzője. A rendek erre Vay József indítványára jegyzőkönyvben fejezték ki elkeseredésüket és azon reményüket, hogy a vármegyék saját hatáskörükben fogják

¹ Id. h. V. ö. Privitzer Alajos nádori elnöki titkár jelentéseit a nádorhoz, nád. titk. lt., Diaet. extraser, 1811:39., 41., 44., 44. sz., Szilassy nádori protonotárius jelentése u. itt 43. sz., a nádor és személynök levélváltása 42., 46. sz.

² Iratok 55., 54. sz. 1811. Jegyzőkönyv dec. 3. 338–45. l., dec. 4. 545–72. l., dec. 5. 373–97. l., dec. 10. 420–32. l., továbbá 487, 1432. Radichevich és Privitzer titkos jelentései id. h.

megvalósítani, amit a király megtagad. Mire a király eltiltotta az országgyűlési diariumok kinyomatását, a végrehajtásra ugyan nem került sor, de ez a keserű íz volt az, mi 4 éven át, a legközelebbi országgyűlésig, megmaradt a rendek szájában.¹

A nyelv ügye valósággal ebben maradt 1827-ig. A központi hivatalok latinul működtek, a törvényszékek latinul ítélték, ügyvédek latinul allegáltak, az egész közép- és felső oktatás nyelve továbbra is latin volt, a magyar nyelvet és irodalmat egy-egy órában, később ezt is latin tannyelven, tanították; a helytartótanács a hozzá magyarul író vármegyéknek csak jókedvűből válaszolt magyarul, bár erre már törvény kötelezte volna,² egyedül a magyar vármegyék ragaszkodtak a gondolathoz, hogy ennek meg kell változni. Az egész emberöltő alatt a vármegyék szolgáltatták az alkalmakat, hogy a kormány mégis csak kénytelen foglalkozni a magyar kérdéssel. A vármegyék nacionalisztikus iránya folytonos konfliktusokat okoz, mert az autonóm vármegye működésének is megvan a határa: nyelvi rendelkezései ellenzést keltenek egyrészt a központi hatóságokban, másrészt azon alsóbb hatóságokban, melyek a királyi igazgatás szervei lévén, a magyar nyelv terjedésének esküdt ellenségei. A megyék nagyrésze, még nem-magyar többségűek is, minő volt pl. Máramarosmegye, az 1805:4. t.-cikk hatása alatt egész belső kezelésüket magyar lábra helyezték: magyarul expediálták kiadványaikat, magyarul vezették számadásaikat, a magyar területen levő testületektől és egyénektől magyar beadványt követeltek, s a megyei falvakban magyar iskolamesterek tartását ajánlották vagy parancsolták. A kancellária és bécsi hatóságok az ilyen határozatokat megsemmisítették. A kormány kezében levő főispánok utasítást kaptak, vigyázzanak, nehogy a vármegye a nem-magyar beadványokat visszautasítsa, a magyar tanítók alkalmazását hasonlóképpen törvénytelennek, a királyi joggal ellenkezőnek nyilvánították.³ A kabineti felfogás szerint az 1805. t.-cikk csak *megengedi* a vármegyéknek a magyar nyelv használatát, de nem ad nekik jogot,

¹ Radichevich 1812 ápr. 30. jelentése a ker. ülésről, Pr. B. 59. cs., Iratok 56. sz.

² A helytartótanács ez állandó engedetlensége gravamen is, pl. az 1811. országgyűlésen. Jegyzőkönyv 318–20. l.

³ Iratok 37., 41. sz., 32. sz. Péchy Imre beadványáról, mely az 1805. megyei határozatok mintájának tekinthető; 57. sz.

Hogy hatáskörükben a magyart kötelezővé tegyék; a törvény maga is elég kellemetlen, óvakodni kell tehát attól, hogy még nagyobb kiterjedést adjanak neki.¹ Így aztán a vármegyék minden megmozdulására lecsapott a kormányhatalom. Pedig ezek folyton mozgolódtak. Legtöbbjük már ezekben az években megvalósítja a belső szolgálat magyar nyelvét. E célból a hivatalos kifejezésekre műszótárakat készítenek az egyes vármegyék, miután közös akciójukat, a nyelvszokás egységessé tétele érdekében, a kormány megakadályozta.² A mozgalom így nem hogy megszűnt volna, huszharmincszorossá vált, minden megye külön foglalkozott vele, s minden egyes hang százszorosán megerősödve visszhangzott, amikor az egyes megyei határozatok a többi megyével követés céljából közöltettek. Az 1806-ik pesti megyegyűlésen a „híresebb magyarok” közt Katona István, a történetíró is bejön, Kalocsáról, ott van Révai is, hóna alatt rongyos magyar nyelvű Verbőczy-kiadás, s abból bizonyítja, hogy nem kell új szó, van a régi magyar nyelvben elég kifejezés a politikai, jogi és administrationális tárgyakra.³ Amint a németek közt Schiller nem vetette meg, hogy Károly főherceg hadserege használatára katonai kommandószókat állítson egybe, hasonlóan készít Zalamegye számára közigazgatási címszótárt Kisfaludy Sándor, Hímfy szerelmének költője.⁴

A bécsi kormány nyomása alatt a nyelvügy nem hogy elhallgatna, napról-napra hangosabb lesz, s mind szélesebb köröket érdekel. A rendek befolyása alól kivett, ú. n. királyi hivatalok megmaradnak a latin vagy német nyelvénél, de mivel naponkint érintkezniök kell a magyarul működő vármegyékkel, az összeütkezések is napirenden vannak. Így a kamarai hivatalokkal. A bánya-, só-, harmincadhivatalok, kamarai birtokkezelőségek a hozzájuk írt magyar megkereséseket nem fogadják el, panaszra mennek a magyar udvari kamarához, ez fölöttes hatóságához, a bécsi udvari kamarához, egy-egy ilyen ügy éveken át folytatódik a legfelsőbb fórumokon, mialatt az alsóbbfokon az ügyek elintézet-

¹ Iratok 39. sz. „von zu grossem Nachteile wäre, dem ohnehin sehr widrigen Gesetze eine noch weitere Ausdehnung zu geben”.

² Iratok 42. sz., v. ö. Horváth Mihály, Magyarország történelme, II. kiadás, Bpest, 1873. 8, 324. l.

³ Horvát István feljegyzései, Mindennapi Irodalomtört. Közl. 1914. 203. l.

⁴ Kisfaludy Sándor Minden munkái, Angyal Dávid kiadása, 8, 669. l.

lenül hevernek és a magyar vármegyék elkeseredése nőttön nő. A német kamarai tisztviselők, ismerve a felsőbbtség intencióit, a vármegyék autonóm ügyeibe is beleszólnak, mivel szerintük a kamarai birtok a vármegye területén nincs alávetve a vármegyei hatóságoknak, ha tehát a vármegye az uriszékek nyelvét magyarrá teszi, – a kamarai birtokon is van uriszék, – ez a királyi jog sérelme, az ilyen kamarai panasz azután csakugyan maga után vonja a kormány neheztelését.¹ A nyelv ily módon mindegyre belenyúlik a közjog körébe, a kormány elvileg is tagadja a vármegye jogát ily dolgokba beleavatkozni,² ami természetesen nem segíti elő az izgatottság lecsillapítását. A lassankint magyarosodó királyi városokkal is gyarapodnak a konfliktusok, a kamara ezektől sem akar latin vagy német iraton kívül egyebet elfogadni,³ de félreismerhetetlenül a magyar nyelv ellenségének mutatkozik, mikor még a Nemzeti Múzeum céljaira a vármegyéktől kivetett, tehát bizonyos fokig önkéntes adózást, egy garast minden adóforint után, sem akarja vállalni. A nádor személyes közbelépésére van szükség, hogy az államtanács végre engedélyt adjon a kamarai birtokok után a múzeumi garas fizetésére.⁴ A kamarai igazgatás szelleme annyira idegen, hogy mikor a magyar-erdélyi udv. számvevőséget újjászervezik, a magyar kancellária nem mer egyebet kérni, mint hogy ha már magyarul nem is, legalább latinul tudó hivatalnokokat is alkalmazzanak benne.⁵ Nem csoda tehát, ha 1825 után az országgyűlések egyik igen nagy elkeseredést okozó sérelme a kamarai hivatalok magyartalansága volt.⁶

Hasonló nehézségeket okozott a katonai hatóságoknak merev magyarellenes álláspontja. A rendeknek már régi kívánsága volt hogy az ú. n. magyar ezredeknél lehetőleg magyar tisztek alkalmaztassanak. Ehhez jött már 1790-ben a magyar ezrednyelv követelése, a Greven-huszárezred magyar tisztjei, köztük gróf Festetich

¹ Legnevezetesebb ily eset Máramaros vármegyéé, Iratok 88., 52. sz.

² Iratok 53. sz. „non est in activitate comitatum positum.”

³ Iratok 59. sz.

⁴ St. R. 1808:1034., 1211., 4045., 4703. sz.

⁵ 1810:9350. kanc. sz. „wo nicht auch der hung., wenigstens der lat. Sprache volle Kenntniss.”

⁶ 1830. Irományok, 2., 551. 1., St. R. 1832:6107., Conf. 1832:1428., 1833:34. sz.

György és Laczkovics János, már ekkor megírták, hogy „nem kevésbé mozdítaná elő a hadi szolgálatot, ha a közönséges szolgálat rendje és a parancsolás magyar nyelven folytattatnék.”¹ A katonai nevelés nemzeti módszeréről az 1791-ben kiküldött deputáció is készített egy tervezetet,² a Napoleon elleni nemesi felkelések még égetőbbé teszik a kérdést, magyar kommandószók, magyar katonaszabályzatok készülnek,³ de a császári hadsereg s annak magyar ezredei mereven elzárkóznak előlük. A bécsi udv. haditanács megmarad 1790-iki álláspontján: nem lehetséges, hogy a magyar ezredeknél csak magyar tisztetek legyenek, mert a német ezredeknél is vannak magyar tisztetek.⁴ A monarchia érdeke szorítja háttérbe itt is a magyar nemzetiséget. A magyar katonai nevelőintézet gondolata a legnagyobb bizalmatlansággal találkozik. Bár a magyar rendek önkéntes adományaiból készül, a jóváhagyás éveken át húzódik. Lorenz államtanácsos kijelenti, hogy ő ugyan a külön magyar katonai akadémiába sohasem fog beleegyezni, de ha már szó van róla, helyes és céljának megfelelő dolog lesz, ha az ügy „előzetes vizsgálat” útjára utasíttatik.⁵ Ellensége a magyar ügynek Károly főherceg is, a hadügyminiszter. A hadsereg egysége szempontjából kell, hogy egységesen, ne partikularisztikusan, türelmetlen magyar szellemben neveljék a tiszteket, ne neveljék beléjük a saját alkotmányuk iránt való elfogult szeretetet,⁶ ennek kikerülésére sokkal jobb lesz, ha a külön magyar intézet céljaira összedett pénzből a bécsújhelyi akadémián alapítanak magyar ifjaknak helyeket. Ebbe a gondolatba belekapaszkodik a kormány. Mikor Marczibányi István 50.000 forintot ajánl a pesti egyetemen katonai tudományos tanszék felállítására, a kormány Károly főherceg javaslatára elutasítja s felszólítja, adja a bécsújhelyi akadémia ala-

¹ 1790. Irományok, 78. l., v. ö. Marczali id. m. 2, 103. l.

² Megküldve a nádornak, ennek megjegyzéseivel nád. titk. lt., Diaet. extraser. 1807, n. 30.

³ Több ily nyomtatvány u. ott, Miscell. offic. 1808:11. sz. al.

⁴ 1790. okt. 11. felterjesztése, Pr. B. 4. cs., 1. sz.

⁵ St. R. 1804:1372. sz., a kancellária márc. 24. felterjesztésére: „Wenn schon eine eigene abgesonderte Militär Akademie für Ungarn errichtet werden soll, wofür ich aus guten Gründen nie stimmen würde, so wird diese vorläufige Erhebung dem Zwecke ganz angemessen sein.”

⁶ „parteische Vorliebe für ihre eigene Verfassung,” Károly főherceg 1804 okt. 6. felterjesztése, K. K. A. 1804:4. sz.

pítványi helyeire,¹ ahol a kadétoakat ügyis tanítják már, 1806 óta, magyar nyelvre.² A Ludovika Akadémiáért éveken át folyik a harc, s vele együtt folyton növekszik a magyar nemzetiség feszítőereje.³ De a magyar vidék mindennapi életében is ott forrt a katonaság nemzetellenes voltának megszegyenítő tudata. A megyék magyar hivatalos nyelve folytán mind több magyar átirat érkezik az országban fekvő ezredekhez és a general-kommandókhoz, melyek a magyar megkereséseket elintézés helyett a haditanácshoz terjesztik fel, ez viszont a sérelmet a magyar kancelláriának panaszolja el, ez utóbbi a helytartótanácsot utasítja, a helytartótanács végre az illető megyét eltiltja, a törvény értelmében, saját anyanyelvüknek a magyar ezredekkel szemben való használatától. Egyéb érintkezések is vannak: a katonai bíróságoknak kihallgatási iratok kellenek, a kihallgatást a vármegye magyarul végzi, a jegyzőkönyvet róla magyarul küldi be. Mindez végnélküli huzavonára ad alkalmat, s nem engedi a nyelv iránti érdeklődést elpihenni.⁴

De a kormány ellenszenvét leginkább az oktatás és művelődés terén érezte a magyarság. Azóta, hogy a Martinovics-összeesküvés után a sajtó- és egyesülési jog terén minden szabad mozgalom megszűnt, azóta, hogy az újonnan felállított rendőrminisztérium minden egyesülést, még az iskolák önképzőköröit is államveszélyesnek nyilvánította, a kölcsönkönyvtárakat betiltotta,⁵ a magyar kultúra naprólnapra élet-halálharcot folytatott a hivatalos hatalommal. A kormány kulturális téren elnyomta a magyarságot, de nem valamely más nemzetiség érdekében; sem azért, hogy a már tán előhaladott magyarság befolyásától felszabadítsa a még fejletlen többi népet; nem: a kormány e téren is az állam, az egységes monarchia bálványának áldozta fel a magyar kultúrát, akárcsak a városok német polgárságát, mely utóbbit a cenzura által végkép leszakí-

¹ St. E. 1807:2558., 3865. sz.

² 1806 dec. 30. kir. kézirat 1806:3.005. kanc. sz. a., a tanszék költségeit a budai kamarai pénztárnak kell viselnie, 1807:9817., 1808:175., 1812:4307. kanc. sz.

³ Jellemző akta St. R. 1813:361. sz.

⁴ Az igen sok akta közül: Iratok 33., 39. sz., 1803 : 7408 kanc., 1808 márc. 14. a haditanács átirata 1808:3037. kanc. sz., 1808:2018., 1815:11.950., 12915, 1817:11.197., 1821:15.797. kanc. sz.

⁵ V. ö. erre József nádor felterjesztését, nád. titk. lt., 1798. 6. sz., Kiadta Domanovszky, id. m. 1, 222. l.

totta a nagy német művelődés fájáról. Német nemzeti szempontból logikus lett volna a millióra menő városi és telepes németiség nemzeti megerősítése, – ennek azonban nyomát sem találjuk: a kormány soha nem próbálta meg a sváb telepesek német erejét mozgásba hozni a magyarság ellen; ehelyett az országbeli német kultúrát és annak fejlődési lehetőségeit is épen úgy feláldozta a racionalista eredetű államegység eszméjének, akárcsak a magyar kultúrát. 1822-ben a külföldi folyóiratok behozatalát is eltiltotta. Az állami bálvány érdekében a legártatlanabb tudós-egyesülés sem talált kegyelemre: a magyar akadémia tervét eltemették, 1802-ben egy természettudományi, 1808-ban egy orvosi és egy gazdasági társulat tervét semmisítik meg, melyet megbízható tudósok akartak alapítani a linzi és prágai hasonló intézetek mintájára, a kancellária helyeslése mellett.¹ 1821-ben gömöri arisztokraták akarnak Betléren, gróf Andrássy Lipót elnöklése alatt működelő mineralógiai társulatot alapítani, ez az ügy is a rendőr miniszter könnyen előrelátható döntésére bízatik.² Ugyanígy altatták el Bécsben 1820-ban az összes hatóságoktól pártfogolt újabb erdélyi nyelvművelő társaságot is.³ Az oktatásügynek királyi, rendi befolyástól régóta mentes jellege volt az, ami a kabineti kormányoknak e téren pozitív rendszabályokat is lehetővé tett. Ezek közt a centralizmus szempontjából legtöbbet ígérő volt a magyar iskolaügynek a bécsi udv. tanulmányi bizottság alá rendelése. Stifft kabineti tanácsos szerint a rendelkezés célja lenne a monarchia minden részében egy- és ugyanazon szellemet vinni be az oktatásba, mindenütt ugyanazon eszközökkel egyetlenegy harmonikus egészet alkotni. E célból a magyar iskolákat, fel az egyetemig az osztrák mintára kell átalakítani és bécsi hatóság felügyeletének alávetni: az így kiképzett államhivatalnokok sem osztrákok, sem csehek, sem magyarok nem lesznek, hanem az osztrák monarchia polgárai.⁴

¹ St. R. 1802:2948., 1808:1124, sz.

² St. R. 1821:2964, sz.

³ Iratok 60. sz., mikor huszonöt év múlva az erd. kancellária visszakéri az el nem intézett felterjesztést, nem is találják többé. St. SR. 1845:1856. sz.

⁴ „über Unterricht und Bildung aber, sollen sie in allen Teilen der Monarchie zu demselben Ziele führen, muss notwendig ein *gleicher* Geist walten, sie müssen von einem gleichen Standpunkte ausgehen, durch gleiche Mittelgeleitet werden und durchaus in ein harmonisches Ganzes verschmelzen.”... „der Staatsbeamter weder Österreicher, noch Böhm, nach Ungar, sondern Bürger der Österr. Monarchie sein müsse, St. R. 1814:422. sz.

A rendőrség vezetője, Hager, brutális világossággal mondja meg, miért kell az ügyis latinnyelvű pesti egyetemet teljesen a bécsi bizottmánynak alá rendelni: még mindig túlsok magyarizmus van benne.¹ És hogy ez a magyarizmus minél biztosabban kiölhető legyen, ezért rendelte el Ferenc király, hogy a magyar oktatásügy a bécsi bizottmány alá adassék, s benne a magyar oktatásügy intézésénél a magyar kancelláriának két, az erdélyinek egy embere foglaljon helyet. A bécsi bizottság az osztrák-cseh udv. kancelláriának egy expoziturája volt, benne a három magyar tag sorsa az állandó leszavaztatás lett volna. A kancelláriák fejei, gr. Erdődy József és gr. Teleki Sámuel, heroikus küzdelmet folytattak e rendelet ellen, nem mentek el az osztrák bizottmányba, nem közölték vele irataikat, s végre is elérték, hogy a király megváltoztatta rendeletét: külön magyar és külön erdélyi tanulmányi bizottságot csinált ezen kancelláriák és a bécsi tanulmányi bizottmány tagjaiból, de kimondá, hogyha a magyar és német tagok közt közjogi okból nézeteltérés fog támadni, az utóbbiak ne szavazhassák le a magyarokat, hanem a király elé kerüljön a dolog.² A bécsi osztrák hatóság azonban így is formális befolyást nyert a magyar közoktatásra.

A túlsok magyarizmust ebben a korszakban csak a magyargyűlölő rendőrkémek tudták felfedezni az iskolákban. Az 1791. és 1792. törvények értelmében megalapított magyar nyelvi tantárgy a végrehajtásban a legcsekélyebb reményeket sem váltotta be; tankönyvek és értelmes tanterv nélkül tanították a többi kollégától lenézett tanárok, akik csak akkor lettek a gimnáziumi tanári karnak teljes jogú tagjai, ha sikerült nekik magyar tanszéküktől megszabadulva más, valóban rendes tanszékre jutniok.³ A helytartótanács e téren sokat fáradozott, folyton könyörgött tankönyvekért, de hiába.⁴ Ilyen viszonyok közt tehetséges és becsületos emberek nem igen mentek a magyar tanár megvetett pályájára. Horvát

¹ „noch immer zu viel Magyarismus” St. R. 1814:1499. sz., ahol Hager Dugonyi matematika-tanár németgyűlöletéről panaszodik.

² A legfontosabb akták erre: St. R. 1814:274., 422., 1498., 1499., 5645., 6184., 7018; 1817:8465; 1818:1064; 1819:630 sz., 1814:76., 201. kanc. eln. sz., 1814:2548. kanc. sz. Iratok 58. sz. jegyzet.

³ 1797:5967. kanc. sz.

⁴ Már 1792 óta: helytartótanács levéltára, literar. polit. 8., 79. n. 21567, Dayka Gábor lőcsei gimn. előadási tervét mellékelve, 8., 111. n. 24599; 1796:8., 23. n. 21461; 9., 91. és 92. n. 8478 stb.

István panaszolja: „A mi időnkben szokássá lett már, hogy akármi ifjak, ha a könnyű élésre egyéb módot nem találnak, magyar tanítószékért esedeznek, akár legyenek arra alkalmasok, akár nem”, különben is többnyire tót, horvát, német kap ilyen állást, „kik maguk is csak imígyamúgy vakogják nemzeti nyelvünket.”¹ A hatalmas Ürményi személynök titkára nem tudta, de talán sejtette, hogy ez a rendszerhez tartozott. A rendszer, az egységes monarchia érdeke kívánta a magyar nemzetiség elfonnyadását, ezért nevezi ki Ferenc király a pesti egyetem magyar tanszékére a nagy Révai után a legkisebbet, Czinke Ferenc nevetséges alakját: a kinevezés az összes hatóságok, még az államtanács és benne Lorenz stb. nézete ellenére történik meg, egyedül Drevenyák titkos úton érkezett ajánlatára, Baldacci közbelépésére.² A rendszer kívánta, hogy a pesti egyetemen tehetségtelen, de megbízható tanárok legyenek, a rendszer kívánta, hogy a pesti egyetemi tanszékekre a konkurzust a bécsi egyetem döntse el;³ a rendszer kívánta, hogy a pesti egyetem a bécsinek fiókja legyen, s a rendszer nem engedte, hogy a sebészeket és szülésznőket magyar nyelven tanítsák, mert a rendszer ragaszkodott itt is a latin tannyelvhez, mely alól csak a német, vagy legfőljebb a szláv érdekében akart kivételt tenni. Miután a sebésztanár latin előadását már senki sem hallgatta, s minden diák magánkorrepetícióban szedte össze tudományát, csak ekkor engedte meg Ferenc király, hogy a pesti orvosi fakultáción délelőtt magyar és délután német előadások legyenek.⁴ Ilyen szellem mellett magyar nevelésről szó sem lehetett. Mikor a pozsonyi Notre-Dame apácáknál a magyar nyelvet is tanítják, mint egyszerű tantárgyat, felsőbb kérdésre a helytartótanács igazolni kénytelen, hogy tűrhetett ilyen dolgot.⁵ A kormány útjába áll a

¹ Vasa Bertalan id. m. 105. l., u. ezt állapítja meg a helytartótanács, mint a magyar tanítás sikertelensége okát, 1809:65. kanc. sz. a., v. ö. 1796:11293. kanc. sz.

² St. R. 1807:3516., sz. Drevenyák 1807 nov. 14. jelentése Pr. B. 50. cs., rajta a kabineti titkártól: „Von der Bemerkung wegen Franz Czinke ist bereits zu dessen Gunsten von Sr. Mt. Gebrauch gemacht worden”; Baldacci votuma K. K. A. 1807:534. sz.

³ Ezt akarja áttörni a magy. kancellária 1807 január 2. felterjesztésével, St. R. 1807:272. sz.

⁴ St. R. 1806:3678., 1807:3077. sz., Stifft szól a szláv mellett.

⁵ 1795:505. kanc. sz., a helytartótanács az 1790 ápr. 7. rendeletre hivatkozik, nem a két nyelvtörvényre; 1794:13093. kanc. sz. is.

vármegyék törekvésének, hogy falusi iskolákban magyarul is tanítsanak és szabályként állítja fel, hogy a magyar oktatás csak az ú. n. primarius, Haupt-népiskolákban engedhető meg, aminők csak nagyobb városokban voltak.¹ A példákat nem kell folytatnunk: a magyar nemzetiség ezen emberöltő alatt harcban állott, de *önvédelmi harcban*, egy nagy európai monarchia minden hatalmától támogatott denacionalizáció, elnemzetlenítés rendszere ellen.

3.

A nyelvművelés és nemzetvédelem a politikai elnyomás ez évtizedei alatt az irodalomba menekült. Igaz, a nyomdatermékek felett szigorú cenzura örködött, de a nyelv- és nemzetiségről folytatott elméleti fejtegetések, nem ütköztvén egyenesen királyi jogokba, többnyire kegyelmet találtak a cenzorok előtt. Egyébként is hivatkozhattak arra, hogy új tanokat nem hirdetnek, csak ami már úgysis megvan Decsy Sámuelnek alapvető munkájában. Az irodalmi köröknek nézetei, amint azok egykorú nyomtatványokból és levelezésekből élénk tárulnak, valóban Decsy megállapításait fejlesztik tovább, még pedig az évtizedes elnyomás tényeinek hatása alatt, mind több éllel a nemzetén kívül állók ellen. A nyelv a nemzet palladiuma lesz, ez a kifejezés változatosan, de állandóan hangzik felénk, s a nemzet elsősorban politikai nemzet értelmében használtatik. Nyelv, nemzet, állam, e háromnak kapcsolata ekkor lesz tudatos és az egész művelt osztályra kiható. A 90-es évek nyelvművelésében még találunk hangokat, melyek csak a nemességet akarják a latintól és némettől a magyarhoz vonni,² ennek megfelelően beszélnek néhol e korszak politikusai a magyar nyelvről, mint a legalsóbb néposztályok nyelvéről.³ A század fordulója után mindez megváltozik, a nyelvi mozgalom nemesi elemei háttérbe

¹ Iratok 41. sz. végső jegyzet. Magánosok, mint Pethő Jakab kir. tanácsos, a magy. tanulmányi bizottság asszesszora, keveset tehettek a rendszer *ellen*.

² Erősen nemesi ízű A magyar nyelvművelő társaság munkáinak első darabja, Szeben 1796.

³ St. R. 1796:3743. sz., gr. Sigray Károly somogyi főispán egy választásról felháborodva jelenti, hogy a jelölt, Czindery Pál „eine in hungarischer, mithin auch der geringsten Volksklasse verständlichen Sprache verfaaste Rede gehalten”, lázító beszéde miatt megfosztják a követségtől.

szorulnak, immár nem tesznek különbséget nemes és jobbágy közt olyképen, hogy a nemesnek az alkotmány miatt meghagyják latin tudását; mert már magasabb kockázatról van szó, nem az alkotmány, de az egész nemzet és állama pusztulna akkor, ha a magyar nyelvet illető fáradozások sikertelenek lennének.

A nyelv kétségtelenül kifejlődött, nem annyira a nyelvújítás, mint inkább a régi magyar irodalom megbecsülése miatt és mert a nyelv művelésében olyan tehetségek léptek fel, minő volt Kisfaludy Sándor, Csokonai, Berzsenyi, majd Kölcsey. Ilyen költőknek olvasóközönsége nem hitte el többé, hogy a magyar nyelv bármiben is mögötte állna a nyugatiaknak, Herder jóslata nem okoz többé aggodalmat, Horvát István nyugodtan olvassa, anélkül, hogy érdeemesnek látná polemizálni vele. A magyar faj kifejlett nyelve segítségével megtalálta autarchiáját, s ennek tudatában elhagyta a jövőt illető sötét képzeteket. Még felhallszik a régi nemzedékből Kazinczy és társai örömujjongása, mikor egy-egy új szóval vélik gazdagítani a szegény magyar nyelvet és mikor bebizonyítják, hogy a nyelv erre is, arra is, versírásra, prózára, hivatali érintkezésre, tudományok ezen vagy azon ágára alkalmas: de a nemzet géniusza, az Istenadta tehetségek már rég túl vannak ezen, nekik nem kérdés többé a nyelv alkalmazatos vagy képzett volta, ők már megtalálták a nagy szintézist, az egyén és nemzete és nyelve között. Ennek birtokában szólal meg Csokonai: „Magyar nyelv! édes nemzetemnek nyelve! teáltalad szólaltam én meg legelőször, teáltalad hangzott először az én füleimbe az édesanyai nevezet, te reszkettetted meg a levegőeget, amelyet legelőször szítam, az én bölcsőm körül, s te töltötted be azt az én nevelőimnek, az én hazámfiainak, az engemet szeretőknek nyájaskodásaival; te általad kérte az én csecsemő szám a legelső magyar eledelt, a te darabolt izecskéiden kezdettek kifesleni az én gyermeki elmémnek első ideái, mint a született hajnalnak apró sugárai, mikor a világosság lenni kezd. Azóta, mind e mai napig is, az én ifjúságomnak változó sorsú napjaiig, édesebben hangzott terajtud az életnek közbeszéde, s a pajtásságnak édes szava. Az én elmémnek gondolatja mindenkor feljebb emelkedett teáltalad, mint más idegen nyelvek által, s a te kedves tolladból kicsengett írásokban több örömet találtam, mint az idegeneknek legtanultabb munkáiban. Megelégedve s ezer gyönyörűségek között röpködött a te

harmóniás szavaidon az én fiatal múzsám, mint egy most született pillangó a rózsák és tulipánok hímezett virágain”.¹ Ennél kifejezőbb képet nem is kívánhatunk: a magyar nyelv és nemzetiség nem mustármag vagy ígéretet jelentő bimbó többé, hanem az élet minden színében tobzódó valóságos realitás, örömmek, megelégedésnek, lelki egyensúlynak, emberi művelődésnek egyetlen, annál bővebb forrása, melyre ha egy nép rábukkant egyszer, többé el nem lesz tőle szakítható. A magyar nacionalizmus önmagában készen van már, mikor a bécsi kabinet még rendőri eszközökkel és álneves pályáírásokkal akarja kifejlődését megakadályozni. És ennek a nacionalizmusnak megvan a multbeli tudata, a történeti érzéke is; nem hiszi el többé önmagáról, hogy új képződmény, melyet a végveszély pillanatában kellett idegen minták után agyagból kiformálni. Kazinczy és Révai megmutatták neki multját. Kölcsey összekapcsolja Balassával és Zrínyivel s a kortársak dagadó kebelével nézik az évszázadokon át megszakítás nélkül hömpölygő folyamat, mely a korszak végén elvezet Zalán futásának magyarok közt örök hexameteréhez. Igaz, a magyar nyelv egy ideig „elvetetve hevert, mint egy magános márvány a pusztulással fenyegető kastély érzéketlen omladékain”,² de ez csak volt és mindörökre elmúlt.

A nemzeti öntudat az elnyomásra, a gúnynak tetsző háromsoros nyelvi leiratokra, az osztrák hírlapok magyarelleses túsúrásaira, a magyarságot lebecsülő Schwartner, Gustermann írásaira öntudatosan válaszol. Ez az idő az, amikor harmad- és negyedrangú írók kiképzik a magyar nemzeti jelleg büszke rajzát, azzal a büszkeséggel, melyet csak a sértődöttség és az elnyomás érzete ad. A nagyok, mint Csokonai, Berzsenyi, Kölcsey nem reagálnak így a támadásokra, magukban hordván a legtisztább tudatát a nemzetükben rejlő humanisztikumnak. Itt, a közfelfogás rajzainál, a kisebbek nyilatkozataira vagyunk utalva. Egyik közülök, ki az idő lelkéről is beszél már, megállapítja az Ázsia óta változatlan magyar karaktert: „rendkívül való bátorság és vitézség; fejedelmeik s nemzetek iránt lángoló szeretet s hűség; a nemzetiség tagjainak patriarkális tekintettel tisztelt törzsökeik iránt való szoros engedelmisség, mértékletesség és a törvények szoros megtartása és

¹ Összes művei, Genius-kiadás II/2, 580. 1.

² Ugyanott.

gyakorlása”.¹ A nyelvnek egy másik régi tisztelője, Vedres István, a magyar „nemzeti lelket” rajzolja le: „Tiszta erkölcs, atyafiságos barátság, takarékoság, mezei élet és gazdálkodás szeretete, testi épség, egészség, szépség, ezekkel a szívnek és léleknek ártatlansága, nyugodalma és megelégedése”.² Valóságos aranykorbeli jellemek, Rousseau és a romantika követeléseinek pontos tekintetbe vételével, mi nem akadályozta a következő három liberális emberöltőt, hogy fantáziátlanságában szolgálilag ismételje e költői képeket. De a nemzeti karakter ez idealizáló rajzának megvolt akkor a politikai hatása, még pedig kapcsolatban a racionalizmus filozófiájától örökölt állam-nemzet egyenlettel. A fiatalos erejű nemzet ekkor alkotja meg a nemzetállam, többé nem rendi, hanem modern képződmény fogalmát. Elég erőt érez magában, hogy az állami határokat saját nemzetiségével töltsse ki s elég nagynek tartja magát, hogy bizonyosra vegye, ez a magyarrá tétel nem-magyar országlakókra nézve egy magasabb fokra, magasabb kultúrára való emelkedést fog jelenteni. De hogy ehhez kétségtelenül, Isten és emberek előtt joga van, ez a még folyton uralkodó felvilágosítási filozófiából folyik. Legvilágosabban ezt Kazinczy fejezte ki, az a Kazinczy, aki nem tud eleget gúnyolódni az Arpado- és hungaromanián, aki a „magyarok Istene” kifejezést nem tudja botránykozás, sőt borzadás nélkül hallani,³ aki büszke arra, hogy bár „dühösségig, de nem a hazugságig magyar”, aki az emberi léleknek szinte gyermekes jóhiszeműségű kutatója és becsülője, ez a Kazinczy bizonyítja be az erdélyi szászoknak, hogy ők nem németek, hanem magyarok, mert a magyar országgyűlésen vesznek részt, épúgy, mint a jászok és kúnok. Itt elvi állásponttal van dolgunk, nem pedig önző fogással, minőt a kifejlett nacionalizmusok a XX. században oly szívesen termelnek a minoritásokkal szemben. Nem, Kazinczy az elvet a saját minoritására is alkalmazza: „Ha a magyar nemzetnek egy része a németek, franciák, olaszok közé vándorlott volna s századok mulva is magyarnak kívánna tekinteni, holott a német vagy francia vagy olasz népnek

¹ Tudományos Gyűjtemény 1822/VL, 30. l., v. ö. Thaisz András, ugyanott. 1819/IX., 32. l.

² Ugyanott 1822/XL, 25. l.

³ Levelei 16., 53. l., 17., 277. l.

⁴ Ugyanott 15., 175., l.

integráns része s diétáján ülése van, azt mondanám, hogy a németté, franciává, olasszá vált magyarnak nincs igaza”.¹ Kazinczy őszinteségében, aki ismeri őt, nem kételkedhetik, de abban sem, hogy a mai napság különösnek található konstrukció csak részben folyik a régi rendi felfogásból és legelsősorban a racionalista államelvből, amint ezt kutatásaink kezdetén megismertük. Az európai szellemi élet akkor még nem termelt újabb elméletet az állam és nemzet viszonyáról, amely a több népből összetett államra alkalmazható lett volna. Láttuk, a francia fejlődés, a revolúció és Napoleon kezében, vad hódításokat, új és új népeknek a régi francia államtestre való, merőben külsőleges ráakasztását, odaerősítését eredményezte. A francia hódítás alatt görnyedező Németország a kozmopolitizmus és partikularizmus, a pacifista általános emberi és a fegyverbe öltöző porosz, szász, bajor nemzetiség szélsőségei közt hányódik. Ami új gondolat előkerül, csak átmeneti, alkalmi s nem képes a régi képzeteket visszaszorítani. A német nacionalizmus nagy úttörője, Ernst Moriz Arndt, a nemzetállam posztulatumán elmélkedve, határát aszerint kívánja megállapítani hogy 1. tengere legyen, s 2. ugyanazon nyelvhez tartozzanak, lakosai. De az első jogát erősebbnek tartja a nyelvénél: szerinte Lengyelországnak meg van a joga, hogy a tőle északra való németeket a lengyel „nemzetállamba” olvassza, mert csak így érheti el a tengert, az ő primér szükségletét.² Arndtot nálunk ismerték, vele polemizáltak, tőle tanultak,³ de *ezt* az elméletet, mely a tengert leszámítva tökéletesen megegyezik Kazinczyéval, nem tőle tanulták a magyarok. A gyökere mindkettőnek a XVIII. századi felvilágosodás, minek helyébe ebben a gondolatkörben még sokáig nem került új gondolat.

Ez az alapelv uralkodott akkor egész Európában. Minden állam iparkodott a határai közt lakókat saját nyelvével megajándékozni. Es ezt tudták a magyar írók. Dessewffy József, kivel már a diétákon is találkoztunk, pontosan elsorolja, hogy Napoleon olasz államban, Piemontban az olasz, a Rajnán innen a német nyelvet

¹ Ugyanott 17., 502. l.

² Meinecke, *Weltbürgertum und Nationalstaat*. 6. kiadás. 1922. 94. l.

³ Arndt hatására 1. Kazinczy, *Levelei* 16. 393. l. Tud. Gyűjt. 1817. Előszó és „A nemzeti kultúráról közönségesen s a magyar nemzet kultúrájáról különösen”.

pártolja. Nápolyban az olasz, Svéciában a svédiai, Dániában a dán nyelv uralkodik, bár az első országban a francia, a két utóbbiban német is a fejedelem.¹ A legelterjedtebb folyóirat, a Tudományos Gyűjtemény, melyet Kazinczy hazafiúi vakbuzgósággal vádol,² s ebben véletlenül megegyezik a bécsi rendőrminisztérium véleményével,³ dán példán, a dán nyelvnek Holsteinban való terjesztésével bizonyítja, hogy „minden uralkodó ország igyekszik nyelvét alattvalóival közösíteni”.⁴ Amit Európa művelt nemzetei tesznek: a nemzethatárnak állami határig való kiterjesztése annál kevésbé zárható el a magyartól, mert az uralkodó történetfilozófia is ugyanezt tanítja. Itt még mindig a XVIII. századi szerződési elmélettel találkozunk. „A nemzet az emberek egységén alapszik, melyet erőszaktól való menekvés végett kötöttek; ezen egyezségnek ha első formája létrejött, egész további élete és határozatai önnön belső voltából folynak; ez a társaság a *natio*: nata est, non facta, s mint ilyen, szerves, „orgános”, vele szemben orgántalan konglomerátum a *nép*, melyet csak az *állam* tart egybe.”⁵ A nemzet tehát felsőbbrendű képződmény, hivatva arra, hogy a népet magához emelje. Még egyszerűbb azon elmélet, mely szerint a meghódított vagy később bevándorolt idegenek, azáltal, hogy évszázadokon át az országban éltek, tehát *polgári szövetségben* voltak a magyarsággal, megszegik e szövetséget, ha idegen nyelvek tanulására vetik magukat és a hazai nyelvtől idegenkednek.⁶ Az elv még nincs kiképezve, csak kezdeteit látjuk, s mellette mások is megjelennek, így a szelidlelkű bencés, Gruzmic Izidor elmélete: nem a vérség,

¹ Kazinczyhoz, felhasználta már Csengery Antal, összegyűjtött munkái, 2. kiadás. Budapest, 1884. 2., 377. l.

² Levelei 15, 220. l.

³ Bécsi belügyminisztériumi ltár, Polizei 1822:4734. sz., az egész magyarosodási mozgalom oka ez a folyóirat.

⁴ Tudományos Gyűjtemény 1817/I. Előszó.

⁵ Tud. Gyűjt. 1817 I. 57. l. Zimmermann más ismert művei és Karl Viktor Bonstetten, berni és genfi filozófus, Mme de Stäel barátja „Über Nationalbildung” Zürich 1802. c. műve alapján. Bonstetten műve tipikus racionalista termék, mely a nemzetiség kifejlesztését tisztán mechanikusan követeli; – erre a cikkre válasz Gömbös Antal, vármegyei táblabírótól: A nemzetiségről, Tud. Gyűjt. 1819/XI. 43. l., aki szerint Nationalgeist, nemzeti lélek hozza létre a nemzetiséget.

⁶ Tud. Gyűjt. Előszó.

sem a nevelés, sem éghajlat vagy életmód az, mi a nemzetet nemzetté teszi, hisz alig van tiszta vérű magyar, s „hányadik erdélyi vagy magyarországi magyar dicsekedhetik tősgyökeres magyar eredetével?” – a nyelv teszi, egyedül a nyelv a nemzetet, s így a tót, míg nem beszél magyarul, nem is tartható magyarnak.¹ Mint látjuk, az akkor közkeletű nemzet-, nép-, államfogalmak mindegyikéből szinte természetesen következett a nyelvi határ eltolásának lehetősége. A politikától távol álló jámbor szerzetes nem is gondolt arra, mit olvasói kiolvashattak munkájából: ha még nem beszél magyarul, tanítsuk meg rá, s akkor ő is magyar lesz. Az elnyomás évtizedeiben a magyar fejlődés határozottan halad a nemzetállam posztulátuma felé, ez a hang emelkedik ki az egykorú irodalom, önmagában csekély értékű röpiratok és cikkek bozótjából, amint a párhuzamos német fejlődésben is minden kozmopolisztikus kilengés dacára felismerhető, hogy a jövő a nemzetállam gondolatáé. A Napoleontól szétdarabolt, lefegyverzett német terület gondolkodói általános humanisztikus ideológiába menekülnek, hazájukat az európai humanizmus központi hazájának nyilvánítják, mely fegyver nélkül, a legtisztább emberi humanizmussal hódítja meg a többi népeket. De már ebben az ugyancsak „weltfremd” konstrukcióban is benne rejlik a saját népének öntudatos becsülése, mely minden nacionalizmusnak egészséges alapja, s amelyből a régi, felvilágosodási és a liberális ideológia uralma alatt szinte belső kényszer útján következett a további lépés: a maga becsülésére ébredt nemzet felismeri a terjeszkedéshez való jogát, s megállapítja, hogy saját terjeszkedése a kultúra és emberiségnek is egyúttal érdeke. Fichtének elvontabb rendszere kétségtelenül hatás nélkül maradt a magyar fejlődésre, de annál érdekesebb a meggyezés. Mikor az anyagiaktól végkép elszakadt német filozófus tiszta lelkesedéssel mondja, hogy Isten maga alkotta úgy az embert, hogy minden egyes nemzet lehetőleg terjesztetni törekszik a benne lévő sajátos értékeket és e célból, amennyire tőle függ, akár az egész emberi nemet is önmagába olvasztaná:² ezt a levegőben járó

¹ Guzmics, A nyelvnek hármias befolyása az ember emberiségébe, nemzetiségébe és hazafiúsításába, Tud. Gyűjt. 1822/VIII 3. 1. Herder és Sonnenfels: Über die Liebe des Vaterlandes hatása alatt. Herder hatására L. Zoltvány Irén, Guzmics Izidor életrajza, 1884, 186. l.

² Meinecke id. m. 104. l.

magas humanizmust, ha földi viszonylatokra alkalmazzuk, itt, a Duna-Tisza mellékén megkapjuk a magyar nemzeti államnak az általános humanitás érdekében felállított posztulátumát.

A magyar fejlődés itt válik kettőssé, helyesebben: itt egyesül benne két, eredetileg diszparát gondolatkör. Az egyik a magyar nyelvnek egy holt nyelv uralma alól felszabadítását célozza, a másik annak a nemzetállam fogalmából következő terjesztését. A nyelv „művelése és terjesztése” korábban is gyakran előforduló kifejezések, de akkor még terjesztés alatt elsősorban a magyarságtól elidegenedett főurak, asszonyi körök, városi lakosok körében való propagálást, ezeknek a magyarság számára leendő *visszahódítását* értették. Most azonban a nyelvnek az országhatárok közt való elterjesztéséről van szó, Decsy Sámuel gondolatának teljes megvalósításáról. A gondolat immár mindenütt otthonos. Az országban több nyelv lévén gyakorlatban, egynek kell közönségesnek lenni, s ez csak a magyar lehet. A magyart illeti meg az elsőség, a magyarok hódították meg az országot, ők hívták be és fogadták maguk közé a hospeseket, nem lehet tehát ezek gyalázatára, ha ezután latin helyett magyarul fogják a hivatalos dolgokat intézni. Itt aztán a legkülönbözőbb érvekkel találkozunk, melyeknek közös alapja a felébredt nemzeti öntudat. Az egyik író még két nyelven, latinul és magyarul írva, megállapítja, hogy az országban a soknyelvűnemzetek közt csak a magyar katonáskodik szívesen, kell tehát, hogy a többi tőle tanuljon magyar virtust és katonai tüzességet tőle vegyen magába azzal, hogy magyarul tanul.¹ Egy különösen lelkes hazafi kijelenti: „A nyelvemet szeretem és azt kívánám, hogy az angyalok is azon beszéljének,” de egyelőre még a földön maradván, megalkotja és egyben népszerűsíti a „magyar kenyér” elméletet, mely a következő évtizedek magyarellenes röpirataiban oly nagy szerepet játszik. „Akinek kedvesebb a nemzeti nyelvénél, ruhánál, szokásnál az idegen, hogy kívánhatja az a magyar kenyeret enni, a magyar bort inni? Miért nem távozik el az, az idegen földre? Aki a magyar díszes öltözetet megveti, méltó, hogy Ádámnak a megesés előtt volt ruhájával ruházkodjon. A magyar kenyeret evőnek kívül-belül, elől-hátul, testestül-lelkestül magyarnak kell lenni.” Követeli, hogy király, nádor, országgyűlés, minden hatóság

¹ A magyar nyelvről a polgári és peres dolgok folytatásában, Pest, 1806.

fogjon össze a magyar nyelv terjesztésére. Az öltözet említéséből látjuk, a szerző gondolkodása külsőségekben mozog; ilyen külsőség nála a névmagyarosítás követelése is: „Én még a magyar földre általköltözött, s itt letelepedett idegeneknek is, jelesül a nemesítendőeknek magyar neveket adnék.”¹ Bensőbb és magasabb szempontokat alkalmaz egy valamivel későbbi pályairat a magyarsághoz tartozás jegyeinek meghatározásában.² A magyarok szerinte eredetileg Hunor és Mágor fiai voltak, korábbi nevük hún és uturgúr, de később „nem atyafiság, hanem köztársaság neve” lett, azaz a vérségi kapcsokat ő is politikaiakkal helyettesíti, a felvilágosodásnak, és a régi rendi felfogásnak egyesített szellemében. Magyar tehát mindaz, kit az eredeti ázsiai magyar nép meghódított, azaz köztársaságába felvett, ennél fogva Magyarországon mindenki magyar, innen az ily elnevezések: Hungarus ex comitatu Liptoviensi. Különbség van azonban az ősi, törzsökös magyarok és az újabb eredetűek közt. Ősiek Árpád magyarjai, azután a palócok, kúnok, jászok, székelyek, letelepedett tatárok; újabb magyarok „történelmi értelemben”³ a szlávok, köztük tót, orosz, cseh, lengyel, horvát, szlavonita, sokác, bömhéc (vend), rác, szerb, bolgár, klementinus, továbbá a németek, oláhok, örmények, franciák, olaszok, a zsidók, kik nem ontják vérüket a hazáért, s a cigányok. Polgári értelemben mind ezen népek magyarok lehetnek, ha megfelelnek bizonyos feltételeknek, ezek közt 1. hogy „történelmi értelemben magyarok legyenek”, 2. magyar törvényekkel éljenek, 3. az ősök példáit tiszteljék, 4. a magyar nemzetet megbecsüljék, 5. nemzeti nyelven beszéljenek, 6. magyar nemzeti ruhát viseljenek, 7. hazai szokásokat kövessenek, 8. a haza javára törekedjenek, 9. a hazában lakjanak, 10. a nemzeti bélyeget tartsák. Az ilyen aztán méltó lesz a derék magyar névre, melyet „nem adhatunk meg minden gézengúz embernek és nem vesztegethetünk minden söpredékre.”

Mindez csak félművelt emberek bölcsessége,⁴ de mint ilyen,

¹ Cházár András: A magyar nemzethez, Nagyszombat. 1806, Gömör vármegyének ajánlva, a Sopron megyének ajánlott szöveg újra lenyomtatva Tud. Gyűjt. 1825/XII. 123. l.

² Mikusay János: Magyar mutató tükör, a Horváth János püspök pályázatán 100 frtos jutalmat nyert mű, Buda. 1827.

³ Id. m. 27. l.

⁴ Erre jellemző Mikusay: „Takarodj szemtelen, ki aztat (a magyar nyelvet) megvedet” ... stb., népies kifejezésekkel, népies helyesírással.

még inkább bevilágít a gondolkodásmódba, mely a nemzetállam fogalmát illetően a zavaros kezdetek idején a magyarság széles tömegeiben kifejlődött. És mint látni fogjuk, a most következő országgyűlési periódusban, mint általában minden politikai mozgalomban, nem a szellem királyai, nem a Kölcseyek és Széchenyi Istvánok vezettek, hanem az átlagemberek, legalább is az átlagműveltségűek. Az egész szellemi iránynak magasabb fokú összefoglalását három munka kísérelte meg, a két első, gróf Teleki Lászlóé és Pápay Sámuelé, részletekbe menően, a harmadik báró Mednyánszky Alajosé, röviden, a legfőbb momentumokat élesen és hathatóan kidomborítva.

Gróf Teleki László a nyelvkérdést 1806-ban vaskos kötetben tárgyalva,¹ a mozgalomnak még régebbi stádiumára jellemző: arra, amelyben még a nyelv művelő-társaság képezte a központi problémát, s amikor a felvilágosodás állam-nemzet elmélete inkább általános humanitárius, mint partikularisztikus-nacionális ideák társaságában volt szemlélhető. A nemzeti kérdésre még úgy akar megfelelni, hogy „igazán buzgó magyar szívem mellett is, ne szűnjek meg világ polgára maradni”.² A jómodorú gróf finom szerénységgel nyúl a témához, nagy bókokat mond József nádornak, mint akinek az 1805-iki nyelvtörvény köszönhető; józanul összefoglalja a mozgalom eddigi szempontjait, de amiben úttörő: ez a nyelvkérdés történeti megalapozása. A témát már Decsy is érintette, de ő még túlságosan racionalista volt ahhoz, hogy e történeti munkát következetesen elvégezte volna. Teleki azok közé tartozik, kik a latin privilégiumaikért remegő nemeseket felszabadították azon babonás hit alól, hogy a latinnal megszűnik minden magyar specifikum. Kimutatja a nyelv és művelődés akadályozóit: a folytonos külföldi háborúkat, a belső, vallási villongásokat, a sok idegen bevándorlását, királyi udvar hiányát, hogy a magyar nyelv a közigazgatásból ki volt zárva; Mecenások hiánya, a magyarnak elzárkózottsága, utazni nem szeretése mind káros hatással volt a nemzeti művelődésre. Megtámadja a balhitet, mintha a tudományos nyelv is latin volna,

¹ A magyar nyelv elé mozdításáról buzgó esdeklései; Pest, 1806., 1. továbbá tőle, Über die Einrichtung einer Gelehrten Gesellschaft in Ungarn. Unmassgebliche Meinung. Pest, 1810. Ugyanerről kézírata nád. titk. ltár, Miscell. off. 1811.

² Id. m. 16. l.

s valódi felvilágosodottsággal igazolja, hogy a kultúra csak a nemzeti specifikumok, köztük elsősorban a nemzeti nyelv virágzása idején fejlődhet ki.

Telekinek nagy és megérdemelt befolyása lett volna, ha könyvét el nem homályosítja, megjelenése után két esztendőre, Pápay Sámuelnak nagy munkája,¹ melyet egyoldalú szakérdeklődés szeret az irodalomtörténeti kézikönyvek sorába helyezni, holott az sem az írónak célját, sem hatását tekintve nem alkalmas ily szűkörű beskatulyázásra. Pápay munkája a legnagyobb határkö a felvilágosodásból kifejlődő nacionalizmus történetében. Az eddigi fokokat pontosan körvonalazza, a magyar nyelv évszázados multját kezdettől fogva, Halotti Beszédben, legendákon, bibliákon át rajzolja, hatalmas multat állít olvasói elé, kiket ezáltal mindörökre kigyógyít a Herder jóslatától való babonás félelemből és az évszázados elmaradottságból származó kishitúségből. Hátramaradásunk okait vizsgálva, a „környülállások”-ban találja a hibát. „Csak vegyük jól fontolóra ezen környülállást, nem volnánk-e igazságtalanok azt szeméretvetni a magyarnak, ennek a magában sem igen nagyterjedésű nemzetnek, mely idegen fejedelemség alá jutott, s annak is csak másodrangú népe volt, amelynek alsó szomszédi merő buták, a felsők pedig mind deákosok voltak, s amelynek a török áradás gátlása is ezernyi bajt okozott; igazságos volna-e, mondom, azt szeméret hányni egy ilyen megszorult nemzetnek?” hogy nem jutott el az angolok és franciák példájához; a német se jutott el, pedig megtehetette volna; csoda, hogy mi rossz viszonyaink közt ennyire is vagyunk. A tatár, török pusztítást, az ausztriai uralom, a német udvar káros hatását oly élesen rajzolja meg, oly sok adattal, hogy utána többé alig lehetett újat mondani. Németé volt az „országglás és a bájoló fényűzés”, innen a főnemesség és a női rend elnémetesedése. Az előhaladás módjait Pápay, a táblabíró, aki Veszprém vármegye számára hivatali címszótárat is csinált, nagy gyakorlati érzéssel sorolja fel, így a nyelv országossá tétele: magyarnyelvű kormányzás, hadi, gazdasági, kamarai téren is; továbbá nemcsak a gimnáziumok magyar tannyelve, hanem oly intézetek is, hol katonák, gazdák, bányászok, énekesek, muzsikások, építők, rajzolók, metszők, képírók neveltetnek, mert a magyar műveltségnek ezekre is, nemcsak papokra, ügyvédekre, orvosokra van

¹ A magyar irodalomtörténet.

szüksége. A nyelv ápolását a „nemzetnek önnön maga fenntartása” kívánja, mert termet, öltözet, szokás, életmód múlandók, egyedül a nyelv adja meg a nemzetiség állandóságát. A nyelv azon nemzeti tulajdon, mely az egynemzetbelieket szoros egységben és szeretetben tartván, azoknak nemzetiségét is biztosítja; s itt következik a racionalizmus filozófiájának és az ancien régime politikájának lecsapódása: a fejedelmek ezt tudva, a meghódított országokba beviszik az ő főországuk közönséges nyelvét, hogy „ezáltal azon új nemzetek a maguk különöségeit elvesztvén, a főnemzettel egészen eggyé váljanak, s az országlás közönséges céljának elérésében egyesült erővel és akarattal munkálkodjanak. Így lesznek maholnap franciákká a francia birodalom alá jutott olasz és német nemzetiségek, így válik nemsokára németté a cseh nemzet”, s így vált volna németté a magyar is, ha II. József rendszere meg nem törik. Nemzetvég ellen nemzetiség kifejtése, nyelv közönségessé tétele az orvosság.

Mednyánszky Alajos még hivatalba lépése előtt, történeti tanulmányai közt írja le „hazaifüi gondolatait a magyar nyelv kiterjesztése dolgában”.¹ Családi levéltárából megbizonyítja, hogy Trencsén megye jegyzőkönyveit még a XVI. század végén is magyarul vezette, a pöriratok a XVIII. század második feléig magyarok, de a magára hagyott nyelv közel járt már a kipusztuláshoz: főként az idegennyelvű dinasztia és udvar példája, a főurak elnémetesedése miatt. Ami eddig törvényes téren történt, édeskevésnek tartja, pozitívum csak az 1790/91. és 1792. törvény által elrendelt tanítása a magyar nyelvnek, de annyi sok tantárgy van, hogy melléjük épen erre nem marad idő és kedv. Többet kell tenni, még pedig törvényes úton, de erőszak alkalmazása nélkül, mert a saját „arany szabadságára” büszke magyarhoz nem illik mások irányában az erőszak. Javaslat: a legalsó osztályban mindent magyarul kell tanítani, évenként fokozatosan felfelé, ezzel együtt tankönyveket készíteni, úgy hogy tíz év alatt minden pap, jogász tudna magyarul, vármegyék, kormányshékek magyarul működhetnének, s ha polgár és paraszt ki is maradna az iskola harmadik, negyedik osztályából, mégis tudna valamit magyarul. Erre a tanításra főként a magyar nyelvhatár szélén levő vegyes községekben kell szerinte gondot fordítani. „Tagadhatatlan, hogy ez szüntelen felvigyázás, serkentetés és iparkodás mellett is ötven és talán száz esztendő

¹ Tud. Gyűjt. 1822/I. 3. 1.

is megkívánna, míg az ország széleit elérné.” Ez a nemzetállam programjának leglogikusabb körvonalozása, de a Tudományos Gyűjtemény szerkesztősége túlzottnak találta, mert elég volna, ha a nemes és polgár tanul magyarul, a köznép magától is idomul, s ha nem, ez az „egész nemzet egységét nem veszélyezteti”. A szászországi és karinthiai vendek nyelve magától szorul vissza a műveltebbek németje előtt, s az angol nagyságát nem kisebbíti a walesi, sem a franciáét az elzászi és bretagneinak eltérő nyelve.

Az egész nyelvi diskusszió nyugateurópai elvi alapokon növekedvén, folyton tekintettel volt az európai tényekre. De a döntés csak a hazai talajon, a magyar politikának évszázados dualizmusából, német-osztrák udvar és magyar rendiség ellentétéből született meg.